

Ο RENGAN

ΚΑΙ "Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ,"*

Τίς δὲν γνωρίζει τὸ ὄνομα τοῦ Renan; Ἀλλὰ καὶ τίς ἀκούων αὐτὸ προφερόμενον διατελεῖ ἀδιάφορος; Ἐπὶ μακρὰ ἔτη τὸ ὄνομα τοῦ Renan ἐχρησίμευεν ὡς σύνθημα ἀποτομωτέρας ὀλογνὲν ἀντιθέσεως μεταξὺ τῶν ἀπίστων ὀρθολογιστῶν καὶ τῶν πιστῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὀπαδῶν, τῶν μὲν πρῶτων ὕψούντων αὐτὸ ὡς λάβαρον τῆς λογοφροσύνης των, τῶν δὲ δευτέρων ἀποτροπιαζομένων αὐτὸ ὡς ὄνομα ἀγυρτευομένου τὴν ἀντίχριστον ἐπιστήμην. Ἡ τοιαύτη ἀντίθεσις ἴσως ὕφίσταται ἐξ ἴσου ὀξεῖα καὶ σήμερον ἔτι παρ' ἐκείνοις, ὀσοι ἀπέμειναν ξένοι πρὸς τὴν ἀνευ προκαταλήψεων ἀντικειμενικὴν ἐν αὐστηρῶς ἐπιστημονικῷ πνεύματι ἐκτίμησιν τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δύνανται μετὰ θετικότητος τοῦτο σήμερον νὰ λεχθῆ: ὀτι ὀσφ μᾶλλον ἀριστάμεθα τῶν ἐγγύτερον πρὸς τὸν Renan χρόνων, τόσφ ἀπαθέστερον, ἀμεροληπτότερον καὶ ἀληθέστερον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ αὐτοῦ, διότι ἡ μὲν παρεμβληθεῖσα ἀπόστασις ἡμβλυνε καὶ τὰς ἀκρότητας καὶ τὰ πάθη, τὸ δ' ὀπτικὸν πεδῖον τῆς ἡμετέρας ἐρεύνης κατέστη εὐρύτερον, καὶ ἡ ἐν τῷ μεταξὺ προοδεύσασα ἐπιστήμη ἐπὶ τὸ νηφαλιώτερον τὰς διανοίας τῶν ἀνθρώπων ἐπαιδαγωγῆσεν.

Εἰς τί ἄρᾳ γε ὀφείλεται ὀ περὶ τὸ ὄνομα τοῦ Renan παγκόσμιος θόρυβος, ὀστε νὰ λάβῃ τὴν ἐξαιρετικὴν τιμὴν τῆς ὀριστικῆς αὐτοῦ ἀναγραφῆς ἐν ταῖς δέλτοις τῆς ἱστορίας τῶν γραμ-

*) Δύο ἀκαδημεικὰ μαθήματα γενόμενα πρὸς τοὺς φοιτητὰς τοῦ Πανεπιστημίου ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῆς 9 καὶ 10 Ἀπριλίου 1924.

μάτων, ἐν αἷς ἡ παγκόσμιος φήμη ὀλίγιστα μόνον δοξάζει συγγραφικὰ τάλαντα; Ἄλλ' εἶνε τοῖς πᾶσι γνωστόν, ὅτι ὁ Renan τὴν φήμην αὐτοῦ τὴν παγκόσμιον καὶ τὴν δόξαν ὀφείλει οὐχὶ εἰς τὸ κῦρος τῶν φιλολογικῶν αὐτοῦ γνώσεων, οὔτε εἰς τὸ βάθος τῆς γνώσεως τῶν λαῶν τῶν σημιτικῶν καὶ τῆς φιλολογίας αὐτῶν, οὐδ' εἰς τὴν τελειότητα τῆς ἑβραιομαθείας του, ἀλλ' ἀπλούστατα εἰς τὸ μικρὸν ἐκεῖνο συγγραμμάτιον, τὸ ὑπὸ τὸν οὐχὶ καὶ πρωτοφανῆ τίτλον «Vie de Jésus», τῷ ἔτει 1863 κατὰ πρώτην φοράν ἐκδοθέν. Καὶ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τούτου καὶ μετ' αὐτὴν ὁ Renan συνέγραψε καὶ ἔδημοσίευσε καὶ ἄλλα μεστὰ σημιτικῆς πολυμαθείας συγγράμματα, καὶ εὐογκὰ καὶ πολύτομα· ἀλλ' ὁ κόσμος ἀπέμεινε καὶ ἀπομένει πρὸ αὐτῶν σχεδὸν ἀδιάφορος· ὁ συγγραφεὺς τῶν εἶνε δι' αὐτὸν ἀπλῶς εἰς ἓκ τῶν διακεκριμένων μὲν καὶ σπουδαίων ἐπιστημόνων, ἀλλὰ τῶν μὴ ὑπὸ τῆς ἀθανασίας ἀξιουμένων ἰδίας εὐνοίας. Ἀφ' ἧς ὁμως ἐξέδωκε τὸν «Βίον τοῦ Ἰησοῦ», ὁ «εἰς ἓκ τῶν πολλῶν» σοφῶν ἀπέβη ἴσως διὰ παντός ὁ «μοναδικὸς» ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων, ὁ δὲ κοινὸς ὀρθολογιστῆς κατέστη διάσημος ἐν τῇ ἰδιοτύπῳ ἀντινομίᾳ του ἀρνητῆς ἅμα καὶ ὑμνητῆς τοῦ Ἰησοῦ, οὗ τὸ πρόσωπον καὶ τὸν βίον ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ἐπεχείρησε ν' ἀναπαραστήσῃ. Ὀλίγοι εἶνε ἴσως οἱ μὴ ἀναγνόντες τὸν «Βίον τοῦ Ἰησοῦ» τοῦ Renan ἔστω καὶ ἐν μεταφράσει· καὶ εἶδον οὗτοι πόσον μικρὸν καὶ ὀλιγοσέλιδον τυγχάνει τὸ συγγραμμάτιον καὶ ἀντιστρόφως ἄρα ἀνάλογον πρὸς τὴν παγκόσμιον αὐτοῦ φήμην. Δυσεξιχνίαστος ὁμως εἶναι ἡ ἰδιοτροπία τῆς ἱστορίας. Ἐνῶ, δῆλον ὅτι, ἐγκαταλείπει βορὰν τοῦ κοινοῦ τὸν τόμους ὀλοκλήρους σοφίας παντοειδοῦς, ριπτουσα ἐπ' αὐτῶν παχὺν καὶ βαρὺν τὸν πέπλον τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς λήθης, πολλάκις δὲ καὶ βιβλιοθήκας ὅλας λογιζεται ὡς ἀσήμους κοινῶν καὶ συνήθων γνώσεων ἀποθήκας, ἀπ' ἐναντίας ἐνίοτε περισώζει ἐπιμελῶς καὶ ζηλοτύπως ἐν τοῖς ἐνδόξοις ἀρχείοις τῆς ὀλιγοσέλιδά τινα βιβλαρίδια, τῶν συγγραφέων τῶν

ὁποίων τὰ ὀνόματα, ἀρρήτως διὰ παντός ἀπ' αὐτῶν ἀναπόσπαστα, προφέρουσι μετὰ θαυμασμοῦ τὰ χεῖλη τῶν γενεῶν, μεταδίδοντα εἰς τοὺς ἐπιγιγνομένους αἰῶνας τὴν φήμην των. Τοιοῦτο εἶνε καὶ τοῦ Renan τὸ βιβλίδιον τοῦτο· τὸ ὄνομα τοῦ Renan προφερόμενον, ἀνάγει τὰς διανοίας εἰς μόνον τὸν «Βίον τοῦ Ἰησοῦ»· «Βίον δὲ τοῦ Ἰησοῦ» ὁσάκις ἀκούομεν, ἀμέσως καὶ πρό παντός εἰς τὸ συγγραμμάτιον τοῦτο τοῦ Renan ἀνατρέχει ὁ νοῦς μας, ἀδιάφορον ἂν καὶ ἄλλοι πολλοὶ καὶ πρό τοῦ Renan καὶ μετ' αὐτὸν συνέγραψαν καὶ ἐξέδωκαν ὑπὲρ τὸν αὐτὸν τίτλον συγγραφᾶς ἀσυγκρίτως ὀγκωδεστέρας καὶ μετὰ τηλικούτου φόρτου σοφίας, ὥστε ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως ἀπέριττος ἐμφάνισις τοῦ πονηματίου τοῦ Renan νὰ θεωρῆται ὑπὸ τῶν χαδῶντων πρό τῶν μεγάλων βιβλίων ὡς μειονέκτημα.

Καὶ ἐπέρχεται εὐλογος ἡ ἐρώτησις: τίς ὁ λόγος τῆς ἔνεκα τοῦ βιβλιαρίου τούτου καὶ μόνου ἐνδοξοποίησις τοῦ Renan, ποῦ δ' ἐγκείται τὸ μυστικὸν τῆς παγκοσμιότητός του, ἡ κλεῖς δῆλον ὅτι τοῦ ἀνίγματος τῆς φιλολογικῆς του ἀθανασίας;

Τὸ μυστικὸν τοῦτο, καὶ ἐν ἧ ἔτι περιπτώσει δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπώσῃ ὁ ἀναγνώστης, διαισθάνεται δ' ὁμῶς ἐγκείμενον ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ ἀναπαραστάσει συνόλης τῆς ζωντανῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῷ ἱστορικῷ της πλαισίῳ. Ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἐγκείται ἡ πρωτοτυπία τοῦ Renan: ὅτι ἔναντι τῶν μέχρις αὐτοῦ κρατουσῶν τριῶν κατευθύνσεων ἐν τε τῇ σπουδῇ καὶ τῇ ἀνακατασκευῇ τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας — ἅς δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς «θετικὴν», «ἀρνητικὴν» καὶ «μέσην», — ὁ Renan ἐμφανίζεται ὡς δημιουργὸς κατευθύνσεως νέας, τῆς καλλιτεχνικοῖστορικῆς, ἐν ἧ ἀπέβη ἀληθῶς ὁ μοναδικός, διότι πάντες οἱ μετέπειτα ἀποπειραθέντες νὰ μιμηθῶσιν αὐτὸν ἀπέτυχον, ὡς ἄμοιροι τῶν ἰδιαιτέρων ἐκείνων ἀτομικῶν προσόντων καὶ πλεονεκτημάτων, δι' ὧν μόνῃ ἡ φύσις τοῦ Renan ἦτο περροικισμένη.

Διότι, πρώτιστα πάντων, οὐδείς τῶν ἀποπειραθέντων νὰ βιογραφῆσιν τὸν Ἰησοῦν, ἀλλὰ καὶ οὐδείς τῶν ἄλλων καθ' ὅλου συγγραφέων, οὔτε αὐτὸς ὁ Taine, ἀλλ' οὔτε καὶ ὁ V. Hugo, ἐκέκτητο τὸ καλολόγον ἐκεῖνο ὕφος, δι' οὗ ἀνεδείχθη ὁ Renan κατ' ἐξοχὴν καλλιτέχνης τοῦ λόγου. Κάτοχος πραγματικοῦ καλλιτεχνικοῦ ἰδεώδους, ἐγνώριζε νὰ ἐπενδύῃ, παρατάσῃ καὶ κινήσῃ τὰς σκέψεις του μετὰ τοσαύτης μεγαλοπρεποῦς εὐγενείας, φιλοκάλου κομφείας καὶ φυσικῆς εὐστροφίας, ὥστε ἡ ἄμοιρος παντὸς ἐξεζητημένου ρητορισμοῦ καὶ ἐντέχνου προσπαθείας ἀφήγησίς του, ἐν τῇ συντομίᾳ, ἀλλ' ἅμα καὶ τῇ πληρότητί της, νὰ ἐμφανίζῃ ἐν ἄρτιον ὅλον, ἐν ᾧ τὰ πάντα τυγχάνουσι περισκεμμένα, εἰς ὃ οὐδὲν τὸ προσθετέον καὶ ἀφ' οὗ οὐδὲν τὸ ἀφαιρετέον, ἐναργῶς δ' ἀνάγλυφοι πᾶσαι αἱ λεπτομέρειαι. Πιερωτικισμένος διὰ καταπληκτικῆς αὐτόχρημα εὐχερείας εἰς τὸ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐκφράζειν καὶ τὰς λεπτοτάτας ἀποχρώσεις τῆς σκέψεως, διὰ τῆς μεστής χάριτος ἀβροεπείας του, τῆς ἰδεολογικῆς ἀγχινοίας του, τοῦ εὐκόλου καὶ ἀνέτου χειρισμοῦ τῆς καλλιτεχνικοῦ λέξεώς τε καὶ φράσεως καὶ τῆς καθ' ὅλου γοητείας τοῦ ρυθμοῦ τοῦ λόγου, κατακηλοῖ τὸν ἀναγνώστην μέχρι τοσοῦτου, ὥστε καὶ ὁ μετὰ προφανῶς δυσμενοῦς προκαταλήψεως ἀρχόμενος τῆς ἀναγνώσεως τοῦ «Βίου τοῦ Ἰησοῦ», ἀνεπαισθήτως αἰχμαλωτίζεται ὑπὸ τοῦ ἀπαραμίλλου τῆς ἀφηγηματικότητος ταλάντου καὶ τοῦ ἐκπάγλου κάλλους τοῦ ὕφους, καὶ ἄκων παραδίδει τὴν προσοχὴν καὶ τὴν φαντασίαν του ἔρμαιον τῆς γοητείας τοῦ συγγραφέως· διὰ ταύτης οὗτος τὸν σύρει κατὰ βούλησιν ὀπισθεν τῆς ἀναπτυσσομένης· ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Ἰησοῦ φαντασμαγορίας, διὰ νὰ τὸν φέρῃ ἀπνευστί καὶ ὅλως ἀνεπαισθήτως μέχρι τῆς τελευταίας σελίδος. Διὰ τὸ ὄντως ἀπαραμίλλον αὐτοῦ καλλιτεχνικὸν ὕφος ὁ Renan πολλαχοῦ ὑπομιμνήσκει τὸ ὕφος τῆς ἐλληνικῆς τοῦ Πλάτωνος γλώσσης, ἀκριβῶς δὲ διότι ὡς καλλιτέχνην κυρίως τοῦ λόγου καὶ οὐχὶ ὡς ἐπιστήμονα ἐρευνητὴν κατέταξεν αὐτὸν ἐν τοῖς μέ-

λεσιν αὐτῆς ἡ Γαλλικὴ τῶν «ἀθανάτων» Ἀκαδημία, ὁ Renan μετ' ἐγκαυχήσεως ἐξήρην ἐν τῷ ἐπὶ τῇ εἰς αὐτὴν εισόδῳ λόγῳ τοῦ τῆν ὑπ' αὐτῆς εἰς τὸ κάλλος τοῦ λόγου ἐπιδεικνυομένην τιμήν. Τὸ μετὰ τέχνης καὶ καλῶς γράφειν, δῆλα δὴ ἡ καλολογία, εἶνε, κατὰ τὸν Renan, ἡ σὰρξ τῆς σκέψεως, ἡ προσδίδουσα ζωὴν εἰς τὴν σκέψιν καὶ εἰς τὴν εἰκόνα μορφῆν, ὁ δὲ Buffon, προσαγορευῶν τὸν Renan ἀναγορευόμενον ἀκαδημεικόν, εἶπεν ἐγκωμιάζων τὸ καλολογικόν αὐτοῦ ὕφος, ὅτι εἰς τὰς ἐπιγιγνομένας γενεὰς θὰ παραδοθῶσι τὰ ἔργα μόνον ἐκεῖνα, ὅσα διὰ τὸ κάλλος τοῦ ὕφους ἐξαιρετικῶς διακρίνονται. Οὔτε τῶν γνώσεων ὁ πλοῦτος, οὔτε τῶν ἀνακαλύψεων τὸ καινὸν ἀποτελοῦσιν ἀξιοχρεῶν ἐγγύησιν τῆς ἀθανασίας, ἐὰν τὰ περιέχοντα αὐτὰς ἔργα ἀμοιρῶσι τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκείνης χάριτος, ἣν ἀποπνέει ἡ ψυχὴ ἢ πρὸς τὸ κάλλος καθ' ὄλου εὐαίσθητος. Πολυγνώσιαν δύναται ν' ἀποκτήσῃ καὶ ἐπιδείξῃ πᾶς ὀρεγόμενος γνώσεων, ἐφ' ὅσον αὐταὶ ἀποτελοῦσιν οὐσίαν ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένην· τὸ ὠραῖον ὁμῶς ὕφος εἶνε φυσικὸν τάλαντον ὀλιγίστων εὐνοουμένων τῆς φύσεως, εἶνε δῶρον φυσικὸν ἀναπόκτητον διὰ πόνων, ὡς χάρισμα ἐσωτερικόν τοῦ ἀνθρώπου· εἶνε αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος· — «le style c' est l' homme».

Ἄλλ' ὁ Renan δὲν ἤτο μόνον ὁ καλλιτέχνης τοῦ λόγου· ἤτο καὶ ὁ ἀριστοτέχνης ζωγράφος τῶν μεγάλων τῆς Ἱστορίας μορφῶν, τοῦ τοπικοῦ αὐτῶν περιβάλλοντος, καὶ τῆς ἐν ἧ ἔζων αὐταὶ ἱστορικῆς ἀτμοσφαιράς. Ἡ ἐξ αὐτοφίας γνώσις τῆς χώρας τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας, ἡ πλήρης οἰκείωσις τῶν τολμηρῶν ἰδιωτισμῶν καὶ τῶν ἀφελῶς γοητευτικῶν εἰκόνων τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ὧν τέλειος ἐτύγχανε κάτοχος, τῶν συγχρόνων Ἀράβων τὸ ποιητικόν ὕφος καὶ τὸ εἰς τὸν καλλιτέχνην μόνον προσιτὸν λαϊκὸν σημιτικὸν πνεῦμα, πάντων δὲ τούτων τῶν στοιχείων ὁ καλλιτεχνικὸς συνδυασμὸς πρὸς τὸ κάλλος, τὴν χάριν καὶ τὴν ἐνάργειαν τῆς γαλατικῆς γλώσσης, προσδίδουσι σφύζουσαν ζωὴν

εἰς τὰ τῆς ἀφηγήσεως πρότωπα καὶ ἀνάγλυφον «ρεαλισμὸν» εἰς τὸ ἱστορικὸν καὶ γεωγραφικὸν περιβάλλον. Οὕτω δέ, ἐφ' ὅσον ἀναγινώσχετε, μετατιθεσθε ἀνεπαισθήτως εἰς τὴν Παλαιστίνην τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀκολουθοῦντες αὐτόν, καὶ οἰονεὶ αὐτήκοοι καὶ αὐτόπται γινόμενοι αὐτοῦ τε καὶ τῶν πρὸς αὐτὸν σχετιζομένων προσώπων, ὡσεὶ ξεναγεῖσθε ἐπὶ τριετίαν ὀλόκληρον ἀνά τὴν Γαλιλαίαν καὶ τὴν Ἰουδαίαν, μάρτυρες γινόμενοι τῆς συβαριτικῆς καὶ χλιδῶσης ζωῆς τῶν πλουσίων μεγάρων καὶ τῆς ἀφελοῦς καὶ γραφικῆς ἐν ταῖς πενιχραῖς καλύβαις ζωῆς τῶν λαϊκῶν τάξεων, καὶ τῶν ποικίλων τῆς Παλαιστίνης ἠθῶν καὶ καὶ ἐθίμων. Ἴδου ἡ ἀδρὰ τοῦ αὐστηροῦ τῶν ἐρήμων καὶ τῶν ὀρέων τῆς Ἰουδαίας ἀναχωρητοῦ μορφῆ, τοῦ ἁγέλαστου κήρυκος τῆς νηστείας καὶ τῆς μετανοίας, τοῦ ἀμειλίκτου μαστιγωτοῦ τῆς συγχρόνου διαφθορᾶς· — εἶνε ὁ ἀπαράμιλλος πίναξ τῆς αὐστηρᾶς μορφῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Ἄλλ' ἰδου καὶ ἡ ἀνεκφράστου μὲν γλυκύτητος, ἡρεμίας καὶ πραότητος φυσιογνωμία τοῦ διδασκάλου τῆς Γαλιλαίας, ἀλλὰ συνοφρουομένη ἐν προφητικῇ ἀγανακτῆσει καὶ ἀπειλῇ μετὰ τὴν μετάβασιν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ κατὰ τοὺς πρὸς τοὺς νομοθέτας καὶ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας ἀγῶνας· — εἶνε ὁ Ἰησοῦς, τὸ κεντρικὸν τῆς ἀφηγήσεως πρόσωπον, ὁ «ἥρωες» τοῦ ρενανέου συγγράμματος. Ἄλλ' ἐξ ἴσου ζωντανὰ εἶνε αἱ μορφαὶ καὶ πάντων τῶν ἄλλων προσώπων, καὶ ὁ ἀναγνώστης πού μὲν διαγκωνίζεται πρὸς τοὺς μαθητάς, πού δὲ περιεργάζεται τὴν μητέρα τοῦ Ἰησοῦ, πού δὲ συμφύρεται μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν μητέρων καὶ τῶν παιδίων των, πού δὲ ὑπὸ τῶν πυκνῶν παρασύρεται ὄχλων. Ὁ συγγραφεὺς σὲ ὀδηγεῖ εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ ἀπομένεις ἐκθαμβος ἐκ τοῦ ἐνώπιόν σου γραφικοῦ πανοράματος: ὁποῖος παραδείσιος συνδυασμὸς τῆς ὕλομανούσης βλαστήσεως τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν κήπων πρὸς τὴν αὐστηρὰν καὶ σεμνὴν, ἀλλ' ἅμα καὶ εἰδυλλιακὴν τῆς ἀφελοῦς εὐδαιμονίας καὶ χαρᾶς τῶν ἐγγχωρίων ζωῆν! Ἡ Γαλιλαία, περιβαλλο-

μένη ὑπὸ ὀρίζοντος ἠδυσπαθῶς θωπεύοντος τὴν ὄρασιν καὶ ἀναπαύοντος τὴν ψυχὴν, ὑπὸ τὸν ἀπαραμίλλον τοῦ Κεραπ χρωστήρα ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν γωνίαν, ὅπου δύναται νὰ βλαστήσῃ ἡ ἀγάπη, ἡ ὄνειροπόλησις καὶ ἡ ἔμπνευσις· εἶνε τὸ σχολεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ «ἠϋξανε καὶ ἐκραταιοῦτο» τὸ παιδίον ὁ Ἰησοῦς, ἡ πηγὴ τῶν ρεμβασμῶν του, ὁ παράδεισος τῆς θείας βασιλείας, ἐν τοῖς κόλποις τοῦ ὁποίου ὁ Ἰησοῦς κατέστη ὁ ὠτακουστής τῆς εἰρήνης καὶ τῆς γαλήνης της. Καὶ σὲ μεταφέρει ἔπειτα εἰς τὴν Ἰουδαίαν, — καὶ πιέζει σου τὴν καρδίαν ἡ βαρεῖα καὶ βλοσυρὰ φύσις τῶν γυμνῶν της ὀρέων, τῶν ἀνύδρων κοιλάδων καὶ τῶν νεκρῶν θαλασσῶν, τῶν ὁποίων τὰ βαρῆα κύματα ἀντηχοῦσι τὴν ὀργίλην φωνὴν τῆς θείας κατάρας. Καὶ ἐνῶ ἐν τῇ παραδεισίῳ γαλήνῃ καὶ ὠραιότητι Γαλιλαῖα αἰσθάνεσαι μιαν ἀτμόσφαιραν ἠπιότητος, συμπαθείας καὶ συγκαταβάσεως διαπνέουσαν τὰς ψυχὰς τῶν χωρικῶν της κατοίκων καὶ εὐκόλως ἀνυψοῦσαν εἰς τοὺς ὑπερνεφέλους τῆς ἀνεκλαλήτου μακαριότητος κόσμους, αἴφνης ὁ χρωστήρ τοῦ καλλιτέχνου, ἀποτόμως μεταβάλλων σκηνοθεσίαν, ἐμφανίζει ἐνώπιόν σου τὴν ἀντίθετον εἰκόνα τῆς μελαγχολικῆς Ἰουδαίας: ἐνταῦθα ἀκμάζει τὸ βασιλεῖον τῶν ἀνεπτυγμένων, τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῶν ἀρχόντων, καὶ δύσθυμος ἀτενίζεις πρὸς τὸν ἐπὶ λιπαρᾷ νομομαθείᾳ γαυριῶντα νομοδιδασκαλικὸν κόσμον τοῦ Ἰουδαικοῦ ἐριστικοῦ σχολαστικισμοῦ, τὸν ἐσμὸν τῶν ξηρῶν ἐκείνων περιπτωσιολόγων καὶ στυγνῶν τυπολατρῶν, τὴν πλειάδα τῶν φιλαργύρων ραββίνων, τῶν ἐπικουρείων ἀρχιερέων καὶ ιερέων, τῶν περιφρονητῶν, ἀλλ' ἅμα καὶ ἐκμεταλλευτῶν τῶν τοῦ ἀμαθοῦς λαοῦ ἱερῶν καὶ ὁσίων, τὸν πολιτικὸν δεσποτισμὸν τῆς γενεᾶς ἐκείνης τῶν Ἡρωδῶν, συλλήβδην δ' ἀναπνέεις ὅλην ἐκείνην τὴν πνιγηρὰν ἀτμόσφαιραν τοῦ σκοτεινοῦ τῆς Ἰουδαίας ἀπαισιοδοξισμοῦ, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸ ἀπαίσιον πλαίσιον τῆς τραγωδίας τοῦ Γολγοθαῖ... Πάντα ταῦτα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, ὁλόκληρος δηλαδή ἡ ἐπὶ Χριστοῦ Παλαιστίνη, ὑπὸ

τὴν γραφίδα τοῦ ἀριστοτέχνου τούτου τοῦ λόγου ἀνίσταμένη ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ διασχιστοῦ παρελθόντος, ἀναζήτη ὀλοξώντανος, πάλλεται καὶ κινεῖται ἐνώπιόν σου μετὰ τόσον φηλαφητοῦ πραγματισμοῦ, ὥστε νομίζεις ὅτι ζῆς καὶ σὺ τὴν ζῶν ἐκείνην ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀπὸ τῆς τέχνης τοῦ Renan γοητείας, ὡσεὶ ὑπὸ τῆς ὑποβολῆς του ὑπνωτισμένους.

Ἐκ τῶν εἰρημένων γνωρίζομεν ἤδη τὸ μυστικὸν τῆς ἀπὸ τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου του γοητείας. Εἰς τὴν συγγραφὴν του δὲν ἐπεδόθη κεκλεισμένος ἐντὸς τῶν τεσσάρων τοίχων τοῦ ἐν Παρισίοις γραφείου του, οὐδὲ ἐχρησιμοποίησε βιβλιοθήκας πλήρεις ἐτοιμοσοφίας· ἀλλ' ὡς γραφεῖον μὲν ἐχρησιμοποιεῖ τὴν πενιχρὰν καλύβην πτωχοῦ Μαρωνίτου ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Λιβάνου, ὡς βιβλιοθήκην δὲ συνεβουλεύετο τὸ μὲν τὰς γνώσεις καὶ τὰς ἐντυπώσεις, ἃς εἶχεν ἀποκομίσει ἀπὸ τῆς αὐτοπροσώπου ἐπισκέψεως καὶ τῆς λεπτομεροῦς μελέτης τῆς εὐαγγελικῆς χώρας, τὸ δὲ τὴν πρὸς τὸ ὑποκείμενον τῆς συγγραφῆς του ἀγάπην καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ του ψυχικοῦ καὶ συναισθηματικοῦ κόσμου ἔμπνευσιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ ἀφηγήσει του οὐ μόνον δὲν ἀποδεικνύει, δὲν συζητεῖ, δὲν ἐπιχειρηματολογεῖ, ἀλλ' οὐδὲ κἀν συλλογιζόμενος γράφει· ἀλλ' οἰονεὶ μόνον βλέπει, καὶ ἀκούει, καὶ λέγων δεικνύει, διότι οἱ στήμονες τῆς συγγραφῆς του εἶνε ἡ ζῶή, ἡ παρατήρησις καὶ ἡ πεποιθήσις. Ὁ τοιοῦτος ἀκριβῶς χαρακτήρ τοῦ «Βίου τοῦ Ἰησοῦ» ἀπῆθανάτισε τὸ ὄνομα τοῦ Renan.

Ἄλλ' εἰς τί κυρίως ἀπεσκόπησεν ὁ Renan ἀναλαμβάνων νὰ συγγράψῃ τὸν «Βίον τοῦ Ἰησοῦ,» καὶ διατί πρὸς τοῦτο ἐπεστράτευσε πάντα ταῦτα τῆς καλολόγου τέχνης του τὰ χαρίσματα;

Πρὸ τοῦ Renan καὶ ἄλλοι εἶχον συγγράψῃ «Βίον τοῦ Ἰησοῦ». Ἄλλ' ὁ Renan δὲν ἔμεινεν ικανοποιημένος οὔτε ἐκ τῆς σχολαστικῶς λεπτολόγου καὶ ἐπιδεικτικῆς σοφίας τοῦ Paulus, οὔτε ἐκ τῆς ἀτάκτου, ὀμιχλώδους καὶ ἀφηρημένης ἀπεραντολογίας τοῦ

Κεῖν, πολλῶ δ' ἤττον ἐκ τοῦ θρασείου μηδενισμοῦ τοῦ Strauss, διὰ τῆς παμυθοποιου τοῦ μανίας καὶ τῶν μαθηματικῶν του συλλογισμῶν ἀρνηθέντος τὰ πάντα. Ὁ Renan, φρονῶν ὅτι τὰ Εὐαγγέλια τὸ καθ' ὄλου καὶ γνήσια μὲν εἶνε καὶ ἀξιόπιστα, ἀλλὰ περιέχουσι πληροφορίας καὶ οὐχὶ πλήρεις, καὶ ἐν πολλοῖς ἀντιφατικὰς καὶ πρὸς ἀλλήλας συγκρουομένας, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ μεμιγμένας μετὰ στοιχείων φανταστικῶν, ὅτι δ' ὅμως, παρὰ ταῦτα, εἶνε ἀληθέστερα καὶ αὐτῆς τῆς γυμνῆς ἀληθείας, καθ' ὅτι ἀποτελοῦσι τὴν ἐκφραστικωτέραν ἀλήθειαν, τὴν ἀλήθειαν τὴν λαλοῦσαν καὶ ἐξαρθεῖσαν εἰς τὸ ὕψος τῆς ὑψίστης ἰδέας, ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν, ὅτι οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ παρέστησε τὴν ἀληθῆ εὐαγγελικὴν πραγματικότητα, πολλῶ δ' ἤττον ἢ, κατ' αὐτόν, παραμορφώσασα καὶ αὐτὴν καὶ τὸ κεντρικόν της πρόσωπον ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις. Κατὰ τὸν Renan, δὲν εἶνε δυνατὴ ἢ ἐν λεπτομερείαις παράστασις τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας, διότι ἡ πραγματικότης αὐτῶν εἶνε ἀπιστοποίητος καὶ δυσεξέλεγκτος. Διὰ ν' ἀναπαρασταθῆ συνολικῶς ζωντανὴ καὶ πρὸς τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἀλήθειαν ἡρμονισμένη ἡ μορφή τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ καθ' ὄλου εὐαγγελικὴ ἱστορία, ἀπαιτεῖται ἡρμονιστικόν τῶν λεπτομερειῶν ἀντιφάσεων καλλιτεχνικόν ἐνοστικόν, καλλιτεχνικὴ δημιουργικότης καὶ ποιητικὴ ἐμπνευσις, δι' ὧν καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀποκάλυψις τῆς ζωογονούσης τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν ψυχῆς καὶ τῆς πραγματικῆς ἐννοίας αὐτῆς καὶ τῆς ἰδέας, ἀποβαίνει δὲ συλληπτόν καὶ καταληπτόν τὸ σύνολον μετὰ τοῦ δι' αὐτοῦ διήκοντος καὶ τὴν ἐνότητά του ἐξασφαλίζοντος γενικοῦ πνεύματος. Ὁ βιογράφος, δὴλον ὅτι, τοῦ Ἰησοῦ ὀφείλει νὰ πράξῃ ὅ,τι καὶ ὁ καλλιτέχνης, ὁ κατὰ τὰς ἀρχαίας περιγραφὰς ἀποκαθιστῶν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Φειδίου· ἡ ἀναπαραγωγὴ αὐτοῦ δὲν θὰ ἦνε βεβαίως κατὰ πάσας τὰς λεπτομερείας πιστὴ, δὲν θὰ ἦνε ὅμως καὶ γελοιογραφία, ἐφ' ὅσον τοῦ καλλιτέχνου τὸ τάλαντον ἀναπαρήγαγε τὸ γενικόν πνεῦμα τοῦ ἔργου τοῦ πρωτοτύπου, μίαν

τῶν μορφῶν ὑφ' ἧς ἠδύνατο νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῶν τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνου χειρῶν. Εἰς τοῦτο ἀκριδῶς ἀπεσκοπήσῃ καὶ τοῦτο ὁ Renan ἐπηγγέλθη, τοῦτο δ' εἶνε καὶ τὸ ἀποτελοῦν τὴν πρωτοτυπίαν του ἐν πᾶσι τοῖς πρὸ αὐτοῦ καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν βιογράφοις τοῦ Ἰησοῦ: νὰ ἀναπαραστήσῃ ἀπὸ τῆς πραγματικότητος γοητευτικῶς συναρπαστικὴν τὴν ζωντανὴν εἰκόνα τοῦ ἀληθοῦς Ἰησοῦ, ἀντὶ τοῦ ἀφηρημένου ἐκείνου, χλωμοῦ, νεκροῦ, ἢ καὶ μηδέποτε ὑπάρξαντος Ἰησοῦ τῆς γερμανικῆς ἀναλυτικῆς κριτικῆς. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀμὰ καὶ καλλιτεχνικὴ αὕτη ἀντίληψις τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας ἀπετέλεσε τὴν σμίλην, δι' ἧς καὶ μόνῃς ἐνόμισε λαξευτὴν τὴν πραγματικὴν τοῦ Ἰησοῦ μορφήν, ἢ μίαν ἐκ τῶν δυνατῶν μορφῶν τοῦ πραγματικοῦ Ἰησοῦ.

Φέρε νῦν ἰδῶμεν ἂν ἐπέτυχεν ὁ Renan τοῦ σκοποῦ του, πρὸς τοῦτο δ' ἐπισκοπήσωμεν τὸν ὃν παρουσιάζει ἡμῖν ὡς Ἰησοῦν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἀτενίσωμεν δ' εἶτα πρὸς τὸν Ἰησοῦν τῶν Εὐαγγελίων διὰ νὰ ἀντιβάλωμεν πρὸς ἀλλήλας τὰς δύο ταύτας μορφὰς καὶ διακρίνωμεν ὁποτέρᾳ αὐτῶν εἶνε ἡ τοῦ πραγματικοῦ Ἰησοῦ.

Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν μορφήν τοῦ ρενανείου Ἰησοῦ ἀνάγκη νὰ ἀνασκοπήσωμεν ἐν συντόμῳ τὴν ψυχολογικὴν καὶ ἰδεολογικὴν ἐξέλιξιν αὐτοῦ τοῦ Renan.

Ταύτης δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο στάδια: πρῶτον μὲν τὸ καθ' ὃ τὴν ἀπολεσθεῖσαν πίστιν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὡς εἰς θεῖαν ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψιν, ἀντικατέστησε διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θετικὴν ἐπιστήμην, δεῦτερον δὲ τὸ μετὰ τοῦτο ἀκολουθησάν, ὅτε καὶ συνέγραψε τὰ περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔργα του.

Ὁ Renan ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐξῆς συλλογισμοῦ ἐξέπεσε τῆς χριστιανικῆς πίστεως: Ὁ Χριστιανισμὸς ἐρείδεται πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς βαθεῖας γνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ ἐπὶ τῆς θεραπείας τῶν ψυχικῶν πόνων· δεῦτερον δὲ ἐπὶ τῆς περὶ θείας Προ-

νοίας ἰδέας, καὶ τρίτον ἐπὶ τῆς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πληρώσεως τῶν προφητειῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Καὶ περὶ μὲν τοῦ τελευταίου δύναται, κατὰ τὸν Renan, νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, διότι δυσκόλως δύναται νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δύναται νὰ ἀποδειχθῆ ὡς βασιζόμενος ἐπὶ γεγονότος καὶ νὰ ἐμφανισθῆ ὡς σειρά γεγονότων ἐν συστήματι λογικῶς ἀποδεκτῶ. Τὸ δὲ δεύτερον ἀπέρριψεν ἀσυζητητὴ, διότι ἐφρόνει, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐνεργεῖ ἐν τῷ κόσμῳ δι' ἐπὶ μέρους βουλήσεων, ἢ δὲ θεία Πρόνοια, ὡς ὑπερφυσικὴ εἰς τὰ τοῦ κόσμου ἐπέμβασίς, ἀποτελεῖ θαῦμα, τὸ δὲ θαῦμα εἶνε ἀδύνατον. Οὕτως ἐδέχθη ὀλοκληρωτικῶς μόνον τὸ πρῶτον, — ὅτι δῆλ. ὁ Χριστιανισμὸς ἐρείδει ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, — διότι οὐδεμίᾳ θρησκείᾳ, λέγει, ἐψυχολόγησε τόσον βαθέως τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, καὶ οὐδὲ μία, ὡς ἡ Χριστιανικὴ, ἐπιτυγχάνει πλήρως τὴν ἀνακούφιον καὶ τὴν θεραπείαν τῶν ψυχικῶν πόνων.

Δὲν σκοποῦμεν ἐνταῦθα νὰ διατρίψωμεν λεπτομερέστερον περὶ τὰς ἐπιφυλάξεις ἢ τὰς ἀρνήσεις τοῦ Renan ὡς πρὸς τὰ μνημονευθέντα σημεῖα. Ἄλλ' ἐκ τῆς στενῆς συσχέτισεως τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ καρδίαν, τοῦτο κυρίως ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ὁ Renan ἦτο φύσις κατὰ βάθος θρησκευτικὴ, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ταχέως τὸν ἐγκαταλείφθητα Χριστιανικὸν ναὸν μετὰ τῆς λατρείας καὶ τῶν δογμάτων τοῦ ἀντικατέστησε δι' ἄλλου ναοῦ, τοῦ τῆς Ἐπιστήμης, εἰς ὃν καὶ μετ' ἴσης εὐλαβείας ὠδήγησε τὴν θρησκον. ψυχὴν του. Ἐκτοτε ἡ Ἐπιστήμη ἐγένετο τοῦ Renan ἡ θεότης, διότι αὐτῇ, κατ' αὐτόν, εἶνε ἡ μόνη σαφῶς, πλήρως καὶ ὀριστικῶς λύουσα τὸ μέγα τοῦ ὄντος αἰνίγμα, ἢ μόνη ἀσφαλῶς μέλλουσα ἡμέραν τινα ν' ἀποδείξῃ ὡς ἀληθείας καὶ ὅσα σήμερον διὰ τοῦ καλολογικοῦ ἀπλῶς συναισθήματος διαισθανόμεθα ὡς καλά· ἡ Ἐπιστήμη εἶνε ἐκεῖνη, ἣτις θὰ διευρύνῃ τὸ πεδίου τῆς κατὰ πολὺ ἐπέκεινα τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρικῆς τῶν γεγονότων καὶ τῶν σχέ-

σεων αὐτῶν γνώσεως, διότι εἶνε ἐπιτηδεῖα εἰς τὸ νὰ εἰσπηδᾷ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν γεγονότων εἰς τὸν κύκλον τῶν σκοπῶν καὶ νὰ ὑπαγορεύῃ ἀξίας ἱκανὰς καὶ ἐπαρκεῖς νὰ διευθύνωσι τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων.

Ἐκ πασῶν ὅμως τῶν ἐπιστημῶν ἡ μόνη ἐπιτηδεῖα νὰ πραγματώτῃ τὰ δόγματα τοῦ «ἐπιστημονισμοῦ», — τῆς νέας ταύτης λατρείας καὶ μεταφυσικῆς, — εἶνε, κατὰ τὸν Renan, ἡ Ἱστορικοφιλολογικὴ Ἐπιστήμη. Μόνον ἡ ὑπὸ τῆς Φιλολογίας διαφωτισομένη Ἱστορία δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς προόδου τελουμένην πρὸς τὴν ἠθικὴν τελείωσιν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Θὰ ἦγε γίαν μακρὰν ἡμᾶς ὁ λόγος, ἐάν ἐπεχειροῦμεν ἐνταῦθα νὰ ἀναπτύξωμεν διεξοδικῶς τὴν τοῦ Renan περὶ τοῦ παντός θεωρίαν, ἐφ' ᾧ καὶ περιοριζόμεθα εἰς τὴν μείαν ἐκείνων μόνον ἐκ τῶν οὐσιωδεστάτων σημείων τῆς, ὅσα θὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς μορφῆς τοῦ ρενανείου Ἰησοῦ. Ἐπὶ τοῦ Renan μεγάλην ροπὴν ἔσχε τὸ μὲν ὁ ἀποκαλύψας αὐτῷ τὰ μυστήρια τῆς Φυσικῆς Ἐπιστήμης παιδικὸς του φίλος Marcellin Berthelot, συμμαθητὴς του ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Crouzet, εἰς ἣν εἰσῆλθε μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σεμιναρίου, τὸ δὲ ἡ ἀδελφὴ του Henriette, ἥτις διὰ τῶν ἐκ Πολωνίας γραμμάτων τῆς τῷ συνίστα θερμῶς καὶ ἐπιμόνως τὴν σπουδὴν τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, ἰδίᾳ δὲ τῆς τοῦ Fichte, τοῦ Herder καὶ τοῦ Hegel. Ἡ διδυμος αὕτη ἐπ' αὐτὸν ροπὴ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς γερμανικῆς ἰδεολογικῆς φιλοσοφίας ὤθησαν αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ γενετικοῦ ἰδεολογικοῦ Πανθεισμοῦ, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ὁποίου κατὰ τὸ πρῶτον τοῦτο πνευματικόν του στάδιον διεμόρφωσε τὴν περὶ τοῦ παντός θεωρίαν του ἐν τῷ ἔργῳ του «L' avenir de la Science». Ἡ κοσμοθεωρία αὕτη τοῦ Renan ἀφετηρίαν μὲν ἔχει τὴν ἰδέαν τῆς «προόδου», κατάντημα δὲ τὴν «ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου τελείωσιν». Ἡ ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευ-

τέραν κατ' ἐξέλιξιν φορὰ ἀποτελεῖ τὸ ἐκ τοῦ χάους πρὸς τὰ πρόσω ἅμα καὶ πρὸς τὰ ἄνω διαρκές ὄρυγμα τῆς ὕλης καὶ ἡ ἐκ τοῦ ἀτελεστεροῦ κίνησις πρὸς τὸ ἀεὶ εὐρυθμότερον καὶ ἠθικῶς κρεῖσσον καὶ τελειότερον. Ἡ ἱστορία αὕτη τῆς ὑπάρξεως δὲν εἶνε τὸ ἀπλοῦν «γίγνεσθαι» τοῦ ἰδεολογικοῦ Πανθεϊσμοῦ, ἀλλὰ τὸ κατ' ἐξέλιξιν πρὸς τὸ «βέλτιον γίγνεσθαι», οὕτως, ὥστε πᾶν τοῦ ὄντος στάδιον ἐν τῇ ἐξελίξει ἀποτελεῖ βέλτιον μὲν τι ὡς πρὸς τὰ ὀπισθεν, χειρόν δέ τι ὡς πρὸς τὰ ἐπέκεινα τοῦ παρόντος σημείου τῆς ἐξελίξεως κατὰ τὴν διηνεκῶς πρὸς τὰ πρόσω χωροῦσαν πρόοδον.

Τὰ κυριώτατα ταῦτα εἶνε ἀπαραίτητα πρὸς κατάληψιν κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τῆς γενέσεως καὶ θέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ ἰδεολογίᾳ τοῦ Renan, εἶτα δὲ τοῦ ρεναίειου Ἰησοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Renan ἐφιλοσόφησεν ἐν τῇ περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ σειρᾷ τῶν ἱστορικῶν του ἔργων («Origines du Christianisme»), ἥτις σημειοῖ τὸ δεύτερον τῆς πνευματικῆς του δράσεως στάδιον. Ὁ Χριστιανισμός, κατὰ τὸν Renan, ἐν τῇ προόδῳ τῆς Ἰστορίας, ἐν τῇ «ἐξελίξει τοῦ γέγνεσθαι», ἀποτελεῖ ἀναντιρρήτως σταθμὸν ἐντονώτατα βέλτιον ὡς πρὸς τὴν προτέραν τῆς ἀνθρωπότητος σταδιοδρομίαν. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ γένεσις τοῦ Χριστιανισμοῦ σημειοῦται ἤδη ἐν τῷ κηρύγματι τῶν Ἑβραίων προφητῶν, ὁ Renan ἐνείδεν ἐν τῷ φαινομένῳ τῆς Ἰστορίας τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ μέγιστον ψυχολογικὸν καὶ ἱστορικὸν πρόβλημα, λύσιν τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ἡ ἐν τῷ περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔργῳ του παράστασις τῆς ἱστορίας τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν μέχρι καὶ τοῦ Ἰησοῦ συμπεριλαμβανομένου. Τὸ λυτέον διὰ τὸν Renan πρόβλημα ἦτο τοῦτο: τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ ἀποτελοῦσης ἀναντιρρήτως τὴν μεγίστην τῶν ποτε ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ γενομένων ἠθικῶν κρίσεων, ἀπηγεῖτο νὰ διαγνωσθῇ ὁ ἀποχρῶν λόγος τὸ μὲν τῆς χρεωκοπίας τῆς ἀρχαιότητος μεθ' ὅλης τῆς δελεαστικῆς τῆς φιλοσοφίας, τῆς εὐρώστου

φιλολογίας της, τῆς θελκτικωτάτης ποιήσεώς της καὶ τοῦ καθ' ἑλίου γονιμωτάτου καὶ εὐεργετικωτάτου πολιτισμοῦ της, τὸ δὲ τοῦ ὑποσκελισμοῦ της ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιώδους μυστικισμοῦ τῶν Ἑβραίων προφητῶν, τόσον ταχέως καὶ ὀριστικῶς διαπλωθέντος οὐ μόνον ἀνὰ τὸν Ἑβραϊκόν, ἀλλὰ μάλιστα καὶ ἀνὰ τὸν Ῥωμαϊκόν κόσμον. Τὸ μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ θέμα τοῦτο ὁ Renan διεπραγματεύθη μετὰ πρωτοφανοῦς σαφηνείας καὶ ἐναργείας, ἰδίᾳ δὲ μετὰ βαθυτάτης γνώσεως καὶ ψυχολογίας τῶν ἐν τῇ ἀναπαραγομένῃ ἱστορίᾳ συμφορομένων λαῶν καὶ ἐθνῶν, διότι ὁμολογουμένως οὐδεὶς κάλλιον αὐτοῦ ἐγνώριζε κατὰ βάθος τὸν Ἑβραϊκόν καὶ τὸν Ἕλληνα, τὸν Ῥωμαϊκόν καὶ τὸν Ἀφρικανόν, τὸν Μικρασιάτην καὶ τὸν Κορινθιον. Δὲν ἠδυσθήθη ὁμως νὰ παράσχη ἱκανοποιητικὴν τοῦ μεγάλου τούτου αἰνίγματος λύσιν, ἐφ' ὅσον ὠρμάτο ἐξ ἀρχῶν πανθειστικῶν. Ἐὰν δὲ ὡς ὠραίαν ἀδυναμίαν του δύναται τις νὰ τῷ καταλογίῃ τὸ ὅτι ἔχει, — καὶ ἐν τῷ ἔργῳ του τούτῳ φιλοτιμεῖται νὰ διατυπώσῃ —, πολλὰς ἰδέας, ἐκ τούτων ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν τὴν περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀντίληψιν του ὡς περὶ ἠθικῆς ἐπαναστάσεως διὰ τῆς τεραστίας ἐν τοῖς λαϊκοῖς στρώμασιν ἀφυπνίσεως ἐνθεν μὲν τῆς ἰδέας τῆς «δικαιοσύνης» κατὰ τοῦ τέως κρατοῦντος «δικαίου», ἐνθεν δὲ τῆς δίψης τῆς «ἠθικῆς ἀγιότητος» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ πρυτανεύουσαν ὠφελιμολόγον πολιτικὴν καὶ ἀστικὴν ἀρετὴν. Ὁ Χριστιανισμὸς τὰς δύο ταύτας ἐννοίας ὑψώσας ἐν τῇ σημαίᾳ του, κατὰ τὸν Renan, ἐνεφανίσθη ὡς τεραστία ἐπανάστασις κατὰ τῶν ἀξιῶν τῆς ἀρχαιότητος, τῆς γηραιᾶς ταύτης τροφοῦ καὶ παιδαγωγοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ πρῶτον καταστήσασα γνωστὴν εἰς τὸν πλανήτην ἡμῶν τὴν λατρίαν τοῦ ἰδεώδους.

Καὶ τῆς ἠθικῆς ταύτης ἐπαναστάσεως κέντρον ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς.

Δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἄμεσον ἡμῶν ἐνταῦθα σκοπὸν ἡ λεπτομε-

ρης σημειώσεις τῶν ἀναντιρρήτων προτερημάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀναμφισβητήτων ἑλλείψεων τοῦ ζωηροτάτου καὶ δραματικωτάτου τούτου πίνακος τοῦ ρενανείου χρωστήρος. Τοῦτο μόνον ἀνάγκη ἐνταῦθα νὰ τονισθῇ: ὅτι, ἀναλαβὼν νὰ γράψῃ ἱστορίαν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς δαδὸς τῆς Φιλολογίας, διὰ τῆς ὑπὸ τὴν ροπήν τοῦ ἱστορικοῦ Michelet ἱστοριοποιήσεως στοιχείων ὄλως μυθικῶν καὶ φανταστικῶν, ἀπὸ ἐπιστήμονος ἱστορικοῦ μετεβλήθη εἰς ἱστορικὸν ποιητὴν ἅμα καὶ ἠθικολόγον, ἀφθόνως δὲ χρησιμοποίησας τὴν ποιητικὴν του φαντασίαν καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν του πνεῦμα εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἑβραϊκοχριστιανικοῦ προβλήματος ὡς φαινομένου ἱστορικοῦ κατὰ τὴν πανθειστικὴν του ἰδεολογίαν, κατ' ἀνάγκην ἀπέτυχεν ἐν τῇ ἀποδόσει τῆς γῆθησις τοῦ Ἰησοῦ μορφῆς.

Ὅποια τις δ' εἶνε ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ τούτου, ὡς ἐμφανίζει ἡμῖν αὐτὴν ὁ Renan ἐν τῷ «Βίῳ τοῦ Ἰησοῦ»;

Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Renan ἦτο ἀμαθὴς χωρικός τῆς Γαλιλαίας, ἄμοιρος μὲν πάσης γνώσεως ἀπὸ τοῦ τότε πολιτισμοῦ, διακρινόμενος δ' ὁμως τῶν συγχωρικῶν του διὰ τὸ εὐαίσθητον εἰς τὰς ἐντυπώσεις ἀπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς περὶ αὐτὸν φύσεως καὶ διὰ τὴν λεπτότητα τῆς κρίσεως καὶ τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀναστροφῆς. Μηδὲ ὄλως ἔχων γενικωτέραν τινὰ ἀντίληψιν τῶν τοῦ κόσμου, ἐγνώριζε μόνον τὴν ζωὴν τῶν Γαλιλαίων συγχωρικῶν του, ὧν συνεμερίζετο τὰς ἀφελῶς παιδικὰς περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ σύμπαντος ἀντιλήψεις ὡς διευθυνομένων ὑπὸ δυνάμεων ὑπερφυσικῶν, θαυμασίως ἐπεμβαίνουσῶν εἰς τὰ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων. Φύσει ποιητικὴν κεκτημένος ψυχὴν, κατεπλήσσετο ἐκ τῶν μεγαλοπρεπῶν, ἀλλ' ἅμα καὶ ἀγριωπῶν ἰδεῶν τῶν βιβλίων τῶν φαντασιοπλήκτων προφητῶν Ἐνώχ, Δανιὴλ καὶ Ἡσαίου, τόσον δ' ὑπ' αὐτῶν ἐπηρεάσθη, ὥστε ἐκ συγχύσεως τῆς παργματικότητος πρὸς τὴν ἰδέαν ἢ ὅλη τοῦ ὑπερφυσικοῦ σφαῖρα ἐξελαμβάνετο ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀπλουστάτη καὶ φυ-

σικωτάτη. Ἐμποτισθεὶς, ἐξ ἄλλου, τὰς κρατούσας ἐν Παλαιστίνῃ ιδέας περὶ τοῦ Μεσσίου ὡς κριτοῦ καὶ ἐκδικητοῦ τῶν λαῶν καὶ ἰδρυτοῦ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἤρξατο βαθμηδὸν ἀποκτῶν τὴν συνειδήσιν ὅτι ἦτο Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐντεταλμένος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὅπως πληρώσῃ ἐπὶ τῆς γῆς τὰς βούλας αὐτοῦ εἰς πραγμάτων τῆς θείας ἐπ' αὐτῆς βασιλείας. Ἡ συναίσθησις τῶν ἀμέσων πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεων καὶ τῆς δι' αὐτῶν περὶ αὐτοῦ γνώσεώς του ὤθησε τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ ἐκλαμβάνειν τὰ ἴδια σχέδια καὶ τὰς σκέψεις ὡς θείας ἐντολὰς πρὸς ἐφαρμογὴν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐφ' ᾧ καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ φαντασθῇ ἑαυτὸν ὡς αὐτὸν τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς Ἑβραίοις προκατηγγελημένον Μεσσίαν. Τοιαύτην ἀποκτήσας συνειδήσιν, ἐπεδόθη εἶτα μετὰ φανατικῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ κήρυγμα τῆς θείας βασιλείας, πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τῆς δι' αὐτοῦ ἠθικῆς ἀνακαινίσεως δὲν μεταχειρίζετο πάντοτε εἰλικρινῆ καὶ ἀδολα μέσα, καίπερ αὐτὸς ἠθικὸς ὢν καὶ καθαρὸς τὴν συνειδήσιν. Διότι κατῶρθου μὲν νὰ δημιουργῇ περὶ ἑαυτὸν ἀληθῶς γοητευτικὴν ἀτμόσφαιραν ἐπιρροῆς διὰ τῆς φυσικῆς του προσηνείας, τῆς πραότητος καὶ τῆς γλυκύτητος τοῦ ἤθους, καὶ τῆς ἀγνότητος τῶν προθέσεων, ἀλλ' ὅμως συχνάκις, ἵνα δικαιώσῃ τὴν ἦν εἶχεν αὐτοσυνειδήσιν τοῦ Μεσσίου, διὰ τοῦ σφετερισμοῦ τοῦ τίτλου «υἱοῦ Δαυὶδ» ἐπαγγελλόμενος τὴν δι' ὑπερφυσικῶν μέσων ἠθικὴν τοῦ κόσμου ἀνατροπὴν, ἐπεχειρεῖ ἰάσεις ἀσθενῶν κατὰ τρόπον τάχα θαυματουργικόν διὰ τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ὑποβολῆς πρὸς πολλαπλασιασμόν τῶν ὀπαδῶν του ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀμαθῶν καὶ ἐπιπολαίων, ἣ προσηρμόζετο καὶ ὑπεχώρει εἰς τὰς πλάνας, τὰς προλήψεις καὶ τὰς δεισιδαιμονίας τοῦ ὄχλου διὰ νὰ γίνεταί ὁσημέραι λαοφιλέστερος.

Τὸ περὶ τῆς θείας βασιλείας ὅμως κήρυγμά του δὲν ἐχαρακτῆριζε μονιμότης περιεχομένου καὶ ἐνότης ἐννοίας, ἀλλ' ἐποικίλλετο ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τοῦ ἀκροατηρίου του. Διότι, ἐνῶ ἐν Γαλιλαίᾳ, φέρ' εἰπεῖν, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐνόει

ὡς νέαν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν τάξιν, ἄλλοτε δ' ἐξελάμβανεν αὐτὴν ὡς κατὰ γράμμα πραγματοποιήσιν ἀποκαλυπτικῶν ὁραμάτων ἀναφερομένων εἰς τὸν Μεσσίαν, ἐν Ἱερουσαλήμ προσέδωκεν εἰς αὐτὴν ἔννοιαν κοινωνικοπολιτικῆς ἀνατροπῆς, ὡς συνέπεια τῆς ὁποίας θὰ ἐπήρχετο ἢ κατὰ τῶν πλουσίων καὶ τῶν ὑπερηφάνων νίκη τῶν πτωχῶν καὶ τῶν ταπεινῶν. Ἐννοεῖται, ὅτι τοιοῦτο κήρυγμα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συναντήσῃ ἀντίδρασιν ἐκ μέρους θιγομένων κύκλων· καὶ ἐπειδὴ ἐν Ἱεροσολύμοις ἰδίᾳ δὲν ἦδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ διὰ τῶν μέσων τῆς ἀπάτης, τοῦ ψεύδους καὶ τῆς προσαρμογῆς, δι' ὧν ἀπεκοίμιζε τοὺς ἀπλοικοὺς τῆς Γαλιλαίας, συνήντα δ' ὅλον ἐν πρὸ αὐτοῦ προσκόμματα, ἐπειδὴ δ' ἐξ ἄλλου ὁ ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος φανατικὸς ἐνθουσιασμός ἀπέκλειεν αὐτῷ τὴν ὁδὸν τῆς ὑποχωρήσεως πρὸ τῶν ἀξιοσημείων κωλυμάτων, ἀπέβη εὐερέθιστος καὶ ὀξύθυμος, διὰ τοῦτο δ' ἐπετίθετο κατὰ τῶν ἐχθρῶν του μετὰ χλεύης δηκτικωτάτης καὶ σαρκασμοῦ, ὡς ἄνθρακας ἀνημμένους ρίπτων κατ' αὐτῶν μετὰ σκληρότητος, ἀγροικίας καὶ ὀμότητος ἐν ἀκρατήτῃ θυμῷ τὰς προκλήσεις. Πολλάκις ἐγένετο κυριολεκτικῶς ἔκφρων, ὡς συναισθανόμενος ἐγγὺς τὸ ναυάγιον, βαρύθυμος δὲ συνεπνίγετο ἐν τῇ πρὸ τοῦ ἀδιεξόδου ἀμηχανίᾳ. Καίπερ πεπροικισμένος δι' ἰσχυρᾶς βουλήσεως, φλογερᾶς διαθέσεως, καὶ αἰσθήματος πρωτοφανοῦς βάθους καὶ ἐντάσεως, ὅταν ὁμῶς ἤγγισεν αὐτὸν διὰ τῶν πτερύγων τῆς ἠ ἀπελπισία, δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατηθῇ· ἐστερημένος δὲ δυνάμεως ὑλικῆς πρὸς καταγωνισμόν τῶν ἐχθρῶν του, καὶ ὡς ἐκ τούτου τελῶν ἐν βαθυτάτῃ θλίψει διὰ τὴν συντριβείσαν ματαιοδοξίαν, ὀριμυτάτην δὲ δοκιμάζων πικρίαν διὰ τὰς περιφρονηθείσας τῆς ζωῆς εὐφροσύνας, διὰ τὴν πρὸς τὸν κόσμον ἀποστροφὴν καὶ τὰς νομίμους τῆς καρδίας καὶ τῆς ὑπάρξεως ἀπαιτήσεις, ὡς χάριν τοῦ ἰδανικοῦ ἐθυσίασεν, ἤρξατο θωπεύων ἐν τῇ ψυχῇ του τὴν ταχεῖαν δι' ὑπερφυσικῆς ἐπεμβάσεως τιμωρίαν τῶν ἐχθρῶν τῆς θείας δικαιοσύνης διὰ τῆς ἐπικειμένης κρίσεως

καὶ ἀνταποδόσεως περὶ δὲ τέλος, μοιραίων θύμα τῶν ἰσχυροτέρων, ὑπέστη ἐν χαρᾷ τὸν σταυρικὸν θάνατον, ἐν τῷ ὁποίῳ εὔρε τὴν μόνην δυνατὴν διέξοδον καὶ τὴν μόνην ἱκανοποιητικὴν τοῦ προσωπικοῦ του δράματος λύσιν, ἀνευ τῆς ὁποίας ἡ τραγωδία τοῦ μεγάλου ἀνδρός θὰ μετεβάλλετο εἰς κωμωδίαν οἰκτρὰν ἀπογοητευμένου ἰδεολόγου.

Τοιοῦτος ἐν ὀλίγοις ὑπῆρξε, κατὰ τὸν Renan, ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ: βίος ἐνὸς ἰδεοπλήκτου ἠθικολόγου Γαλιλαίου διδασκάλου, μεταβαλλομένου βαθμηδὸν εἰς Ἰουδαῖον Μεσσίαν καὶ ἀναμορφωτὴν τοῦ κόσμου, βίος ἀρξάμενος μὲν ἀπὸ ὠραιότητας εἰδυλλίου ἐν Γαλιλαίᾳ ἐν ἀτμοσφαίρᾳ ἀγάπης, γλυκύτητος καὶ παιδικῆς ἀκακίας καὶ ἀφελείας, καταλήξας δ' εἰς τραγωδίαν ἐν Ἰουδαίᾳ, ἐνθα ἡ πώρωσις καὶ ἡ ἀναισθησία τοῦ ἰουδαϊκοῦ ὄχλου, ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ ψευδοαγιωσύνη τῶν ἀρχόντων του, ὁ πρακτικὸς τῶν ἱερέων μηδενισμὸς, ὁ συμφεροντολογισμὸς καὶ ἡ νεκροῦσα συλλογισμομανία ἐδηλητηρίασαν τὰ ἀφελῆ του ἰδανικά. Ἐχομεν δὴλα δὴ ἐν τῷ «Βίῳ τοῦ Ἰησοῦ» τοῦ Renan μίαν εὐνοητοτάτην τραγωδίαν ζωῆς, οὐχὶ ἀσυνήθη εἰς τοὺς μεγαλοφυεῖς ἄνδρας, οἵτινες πίπτουσιν ἐπὶ τέλους θύματα μοιραῖα τῶν μοιραίων ἰδανικῶν των. Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Renan ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ εἰλικρινῶς πιστεύων, ὅτι ἦτο ὁ λυτρωτὴς τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὁ νικητὴς τοῦ ἐγωϊσμοῦ διὰ τοῦ ἰδεώδους τῆς ἀγάπης, τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τοῦ Ἰησοῦ ἡμεῖς, κατὰ τὸν Renan, δεόν νὰ γνωρίσωμεν πῶς νὰ συλλάβωμεν τὴν γενικὴν τοῦ Ἰησοῦ μορφήν, τὸ πνεῦμα τὸ διὰ τῆς ὅλης εἰκόνης διήκον. Τοῦτο δὲ καθίσταται δυνατόν, ἐὰν ἀποχωρίσωμεν τὸν πυρῆνα τοῦ κελύφους. Κέλυφος εἶνε πᾶν ὅ,τι ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἰησοῦς πρὸς προαγωγὴν τοῦ ἰδανικοῦ του: αἱ ἀποκαλυπτικαὶ δὴλα δὴ ἰδέαι, αἱ ἀνεφάρμοστοι ἠθικαὶ ἐντολαί, αἱ διὰ τῶν θαυματουργιῶν καὶ τῶν ἄλλων λαϊκῶν δεισιδαιμονιῶν ὑποχωρήσεις του εἰς τὸ πνεῦμα, τὸν βαθμὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀντιλήψεως

τοῦ λαοῦ, ἡ ἰδιοποίησις ψευδοτίτλων καὶ ὄλαι αἱ ἄλλαι ἐκεῖναι ὑπερβολαὶ καὶ τὰ οὐχὶ ἀμεμπτα μέσα, δι' ὧν ἐζήτει νὰ ἐπιβληθῆ ἡ πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ πυρῆνος κέλυφος εἶνε αἱ λεγόμεναι λεπτομέρειαι, αἵτινες οὐδεμίαν ἐνέχουσι σημασίαν. Τὸν δὲ πυρῆνα καὶ τὴν οὐσίαν ἀποτελεῖ τὸ περὶ ἀπολύτου θρησκείας κήρυγμα, τῆς θρησκείας τοῦ καθαροῦ αἰσθήματος, τῆς καθαρᾶς θρησκείας τῆς καρδίας, τῆς συνισταμένης εἰς τὸ ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς οὐκὸν τῆς ἐλευθερίας αἶσθημα τοῦ ἐναρέτου ἀνθρώπου, τὸ ἐγκάρδιον αἶσθημα τῆς ἀμέσου ἐνώσεως τῆς συνειδήσεως πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα ἐν λατρείᾳ καθαρᾷ, ἄνευ ἱερέων καὶ λειτουργικῆς καὶ τελετουργικῆς παρατάξεως. Κατὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν τρόπον θρησκεύει ὁ Ἰησοῦς, αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ζῶντα ἐν ἀμέσῳ κοινωνίᾳ πρὸς τὸν Πατέρα, ἐφ' ᾧ καὶ τὴν ὑπίστην περὶ αὐτοῦ μόνος ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἀπέκτησε γνῶσιν. Ὁ Ἰησοῦς λοιπὸν ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Renan, τὴν ἐνσάρκωσιν τῆς τελειοτάτης ἰδεολογίας, ὡς αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ πραγματῶν τῆς θρησκείας τοῦ τὴν λατρείαν καὶ τὴν ἠθικὴν. Ἐν αὐτῷ συνεκεντρώθη πᾶν ὅ,τι ἰδεῶδες περικλείει ἡ φύσις μας. Ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους, ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ ἐμφανίζει πολλὰς τὰς οὐκίας· ἀλλ' ἡμεῖς ὀφείλομεν ν' ἀτενίζωμεν πρὸς τὴν μορφήν τοῦ ἐξ ἀποστάσεως μακρόθεν καθίστανται ἀπαρατήρητοι αἱ ἀτέλειαί του καὶ αἱ ἐλλείψεις του, καὶ πρὸ ἡμῶν ἀπομένει ἡ ἐκ τῆς γενικῆς διαθέσεως τοῦ ἐντύπωσις, τὸ πνεῦμα τὸ γενικόν, τὸ διῆκον δι' ὅλης τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεώς του, ἡ εἰς τὸ ἰδεῶδες ἐνθουσιώδης τοῦ πίστις· αὕτη εἶνε ἡ χάρισασα εἰς αὐτὸν τὴν ἀθανασίαν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ἄλλων ἡρώων τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγάπης, διότι ὑψώθη μεταξὺ αὐτῶν πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ὡς ὁ ὑψηλότερος τῶν κιόνων, διὰ νὰ δεικνύη εἰς τὸν ἀνθρωπὸν πόθεν προσέρχεται καὶ ποῦ νὰ τείνη ὀφείλει.

Αὐτὸς εἶνε ὁ Ἰησοῦς τοῦ Renan. Καὶ μόλις ὡς, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν, κλείσῃς τὸ βιβλίον του τοῦτο, ἴνα, ἀπηλλαγμένος τῶν

κατ' αὐτὴν ἐναλλασσομένων ποικίλων καὶ ἀντιθέτων συναισθημάτων, ἀναπολήσης ὡς ἐξ ἀποστάσεως τὴν ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Ἰησοῦ τούτου παραχθεῖσαν εἰκόνα, ἡ πρώτη ἐξ αὐτῆς ἐντύπωσις εἶνε ὁ ζωηρὸς ἐξ αὐτῆς παλμός, ὃν ἀναδίδουσιν ὑπὸ τὸν χρωστικῆρα τοῦ εὐφραντάστου καλλιτέχνου καὶ γλαφυροῦ συγγραφέως τοῦ τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ ἀναπαριστώμενα, μάλιστα δὲ πάντων τοῦ Ἰησοῦ ἡ μορφή· μετὰ τοσαύτης δυνάμεως τέχνης ἱστοροῦνται τὰ πάντα: τὸ περιβάλλον, τὸ βάθος, τὰ χρώματα, τὸ φῶς, αἱ σκιαί, ὥστε ἀντιλαμβάνεσαι ὅτι, εἰς ἄλλον ζωντανὸν κόσμον ἀσυναίσθητως παρασυρθεῖς, ἐπανέρχεσαι ἤδη εἰς ἑαυτὸν ὑπὸ τὸ κράτος μὲν ἐτι τῆς ἀπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀναπαραστάσεως γοητείας, ταχέως ὅμως ἀναλυομένης εἰς μεγάλην ἀπογοήτευσιν. Διότι, ἐνθυμούμενος τὴν ἐν ἀρχῇ ἐπαγγελίαν τοῦ ἱστορικοῦ-καλλιτέχνου καὶ τόσον αὐτασσυκρατούμενος, ὥστε νὰ μὴ παρασυρθῆς ὑπὸ τῆς εἰλικρινοφαναοῦς καλολόγου σειρήνος, εὐρίσκεις, ὅτι ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ του, φανεῖς ἀνακόλουθος πρὸς τὰς ὑποσχέσεις του—τόσον ἀφθονον καὶ ζωηρὸν ἐξεχύθη ἐπὶ τοῦ πίνακος τὸ χρῶμα τοῦ γῆινου, τοῦ σαρκικοῦ, καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου—τόσον λείπει ἀπὸ τῆς εἰκόνης ἡ διαπνέουσα τὴν μορφήν τοῦ εὐαγγελικοῦ Ἰησοῦ ὑπερφυῆς ζωὴ, τὸ ζωοποιῶν πνεῦμα—τόσον ἀπουσιάζει ἀπ' αὐτοῦ ἡ διήκουσα δι' αὐτοῦ ὑψίστη ἔννοια, τῆς ἀληθείας, τὸ φῶς, ἡ ἰδέα, ἡ ἀνάγουσα τὸ πνεῦμα τοῦ καλλιτέχνου ἀπὸ τῶν ἐπιγείων πρὸς τὸν ὑπέργειον τῶν ὑψίστων ἰδανικῶν κόσμον, τὸν κόσμον τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς.

B'.

Καὶ πράγματι.

Ἀναλύων τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ ρενανείου Ἰησοῦ, ἀνακαλύπτεις αὐτὴν ἀποτελουμένην ἐκ παραδόξου συνθέσεως τέλεον ἀσυμβιδάστων καὶ ἀσυγκολλήτων ἀντιθέσεων, αἵτινες προδίδουσιν ἐν

τῷ καλλιτέχνῃ ἰδεολογικόν καὶ συναισθηματικόν κόσμον μεστὸν πλείστων ἀντινομίων καὶ ἀντιφάσεων. Ἰησοῦς, ὃν οὐδὲν στοργῆς συναίσθημα συνδέει πρὸς τοὺς οἰκείους του, καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν μητέρα του ἔτι Ἰησοῦς, ἀποσπῶν ἀνοικτιρμόνως ἀπὸ τῶν οἰκογενειῶν τὰ στηρίγματα τῶν πάντα ραββῖνον καὶ ἱερέα ὁμοεθνή θεωρῶν πολέμιον τῆς ἀποστολῆς του· ἀποκλείων τῆς θείας βασιλείας τοὺς κοινωνικῶς ἐξέχοντας· ἐπιτρέπων εἰς ἑαυτὸν καὶ τοὺς ὁπαδούς του τὸν γνωστὸν ἰησοῦτικόν γνώμονα τοῦ ἀγιάζοντος τὰ μέσα σκοποῦ· προσαρμοζόμενος πρὸς τὰς λαϊκὰς δεισιδαιμονίας καὶ ὑποστηρίζων αὐτάς πρὸς ἐπίτευξιν τῶν σχεδίων του· ἐπιτρέπων νὰ θεωρῆται ψευδῶς ὡς πεπροικισμένος δι' ὑπερφυσικῆς δυνάμεως θαυματουργός καὶ διαπράττων εὐσεβεῖς ἀπάτας καὶ ἀγυρτείας καὶ ψευδεῖς νεκρاناστάσεις σκηνοθετῶν·— καὶ Ἰησοῦς, ἐξ ἄλλου, κολοσσός ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ ιδεώδους, τεραστίων διαστάσεων προσωπικότης, ἐν ἧ συνεκεντρώθη ὁ, τι ὠραῖον καὶ ὕψηλόν, ἐξ ἧς θεῖον ἀκτινοβολεῖ κάλλος, ἥτις ἀποτελεῖ ἠθικῶν ἀναγεννήσεων πηγὴν ἀνεξάντλητον, ἀληθῆς δημιουργός τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, μέγας τῆς ζωῆς παρήγορος, φῶς χαρᾶς διὰ πᾶσαν καταπονουμένην ὑπὸ θλίψεων καὶ δοκιμασιῶν ψυχὴν, ὑπερηφάνεια καὶ καύχημα παντός ἐγκλείοντος ἐν τῷ στήθει του ἀνθρωπίνην καρδίαν·— Ἰησοῦς, τέλος, ὑπὸ πλανῶν συμπιγόμενος ἐν τῇ ἀμαθίᾳ του, ἐμπεποτισμένος τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ὄχλου, ἀσταθῆς τὴν ἰδεολογίαν καὶ ἀνακόλουθος, ἔρμαιον ἐκάστοτε τῶν εὐμεταβλήτων συναισθημάτων του, ναυάγιον ἐνός τρικυμιώδους τυχοδιωκτισμοῦ·— τοιοῦτος ὁ Ἰησοῦς ἀποτελεῖ ἀφύσικον καὶ ἀνύπαρκτον ἀντίφασιν καὶ ἀντινομίαν καὶ σύγχυσιν, τέλειον παραμορφούσας τὸν γνήσιον Ἰησοῦν τῶν Ἐὐαγγελίων. Τὸ ἀσύστατον τῆς θεμελιώδους ταύτης ἐσωτερικῆς ἀντιφάσεως ὁ Renan προσπαθεῖ νὰ συγκαλύψῃ κολάζων διὰ γενικῶν κρίσεων καὶ ἀποφθεγμάτων ἀφορισματικοῦ καὶ δογματικοῦ χαρακτήρος τῆδε κακεῖσε κατεσπαρμένων, νομίζων ὅτι οὕτω σφίζει τὸν «ἠρωά»

του ἀπὸ τῆς ἀπολύτου ἠθικῆς ἐκτιμήσεως διὰ τῆς παραπομπῆς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, πρὸς τὸ ὁποῖον τάχα πρόκειται νὰ προσμετρηθῆται ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἰησοῦ φυσιογνωμία. Ἄλλ' οἱ ἠθικοὶ γνώμονες ἔχουσι χιρακτῆρα ἀπόλυτον διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους πάσης ἐποχῆς, ἀμετάβλητοι δ' εἶνε καὶ οἱ νόμοι τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας. Ἡ ἀπάτη πάντοτε εἶνε ἀπάτη, καὶ τὸ ψεῦδος οὐδέποτε εἶνε ἀλήθεια. Καὶ αἱ φαντασιοπληξίαι δὲ καὶ αἱ πλάναι καὶ εἴ τινα σκοτεινὰ σημεῖα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, ὅσονδήποτε κἂν εἶνε συγγνωστά, ἀλλ' οὐδέποτε ὑπ' οὐδενός ἀνεγνωρίσθησαν ὡς στοιχεῖα τοῦ μεγαλείου των. *Ο Ἰησοῦς τοῦ Renan ἐπέτρεψεν εἰς ἑαυτὸν τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην· ὅσον δὲ κἂν ἀπὸ τῶν τότε περιστάσεων καὶ συνθηκῶν ἀγώμεθα εἰς τὸ νὰ μὴ τὸν μεμφθῶμεν, ἀπὸ ἀντικειμενικῶς ἠθικῆς ἐπόψεως πάντως καὶ δὲν θὰ τὸν ἐπιδοκιμάσωμεν. Ὁ Renan δὲν παραδέχεται μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀπόλυτον ἠθικὴν, ἀλλὰ δέχεται τὴν ἠθικὴν πολλαπλὴν ἅμα καὶ σχετικὴν. Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁποῖον ἐξαιρετικὸν διαφέρον ἐμφανίζει καὶ ὁποῖαν ὑψηλὴν ἔννοιαν καὶ σημασίαν ἐνέχει τοῦ Ἰησοῦ ἡ ζωὴ, ἀφοῦ κατ' οὐδὲν διαφέρει τῆς τῶν κοινῶν καὶ συνήθων ἀνθρώπων, πρὸς τί δὲ νὰ στραφῆ ἡ προσοχὴ τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς μίαν κοινοτάτην ζωὴν ἐνὸς ἔστω καὶ ἀξιόσημειώτου, πρὸ δισχιλιετίας ζήσαντος, ἀνθρώπου, ἀφοῦ οἱ καθ' οὓς ἐβίωσεν οὗτος ἠθικοὶ γνώμονες ἐν σχέσει πρὸς τοὺς σημερινοὺς ἡμετέρους εἶνε τόσον παλαιοί, καὶ ἄλλοιοι καὶ ἀνάξιοι προσοχῆς;

Ἄλλὰ μὴ τοι τάχα ὁ θάνατος τοῦλάχιστον τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Renan δύναται νὰ καταπλήξῃ διὰ τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου του; Ἄλλ' ὅ,τι ὁ Renan καταλογίζει εἰς τὸν ἥρωά του ὡς πραγματικὸν μεγαλεῖον, τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ ἐν αὐτῷ τὴν μᾶλλον ἀνύπαρκτον χίμαιραν. Διότι ὁ Ἰησοῦς αὐτοῦ ἀπέθανεν ὑπὲρ ἰδέας ψευδοῦς, ἐφ' ὅσον πλανώμενος καὶ ἀπατώμενος ἐξελάμβανεν ὡς ἐμπνεύσεις τοῦ Θεοῦ τὰ ἴδια αὐτοῦ ἀτομικὰ οχέδια καὶ τοὺς

καρπούς τῆς ἰδίας του φαντασίας, καὶ ἐφ' ὅσον, αὐτὸς ἐν τῇ ~~πραγματικότητι ὄν εἰς συνήθης πτωχὸς καὶ ἀνίσχυρος~~ Γαλιλαῖος, ἐφαντάζετο ὅτι ἦτο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεπροικισμένος διὰ δυνάμεων ὑπερφυσικῶν. Βεβαίως δυνατόν νὰ θαυμάζη τις τὴν δύναμιν τῆς βουλήσεως τοῦ ἀποθνήσκοντος ὑπὲρ ιδέας ψευδοῦς, δυνατόν δὲ καὶ ἡ ἀγαθοῦσα αὐτὸν εἰς τὸν θάνατον τὸν σταυρικὸν πλάνη μῆδ' ἓνα νὰ ἐβλάψεν. Ἀλλὰ θὰ συνομολογήσῃ πάντως πᾶς τις, ὅτι ὁ τοιοῦτος Ἰησοῦς οἴκτου εἶνε ἄξιος μόνον, οὐχὶ δὲ ἐπαίνου· ἡ πλάνη αὐτοῦ, αὐτὸν ἀτομικῶς βλάβασα, καὶ οὐδένα ὠφέλησε, καὶ κατ' οὐδὲν μεταβάλλει τὴν φύσιν τῆς.

Δὲν εἶνε ὁμοῦς οὗτος ὁ Ἰησοῦς τῆς πραγματικότητος. Ὅσην δὴποτε τέχνην καὶ ἐπεστράτευσεν ὁ Renan, ἀκριβῶς διότι ἐν τῇ προσπάθειά του ταύτῃ ἔνθεν μὲν ἐφήρμωσε τὸν καλλιτεχνικὸν πραγματισμόν, ἔνθεν δ' ἔστερεῖτο τῶν ἐφοδίων ἐκείνων, δι' ὧν καὶ μόνων δύναται νὰ νοηθῇ τὸ ὑπερφυῆς τοῦ Χριστοῦ πρόσωπο, ἐνεφάνισεν ἡμῖν ψευδῆ εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ, οἰκτρῶς παραποιήσας τὴν εἰκόνα τοῦ Θεανθρώπου. Ἐπαγγελθεὶς νὰ παράσχη ἡμῖν ζωντανὴν τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς εὐαγγελικῆς πραγματικότητος κατὰ τὴν διήκουσαν δι' ὅλης του τῆς μορφῆς γενικὴν ἰδέαν, ἐνεφάνισαν ἓνα πλαστὸν ἥρωα, τοπικὸν παλαιστίνον μεταρρυθμιστὴν καὶ τυπικῶς γνήσιον Ἰουδαῖον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀτενίζων διερωτᾶσαι μετ' ἀπορίας : πῶς ἡ κοινὴ αὕτη ἱστορία ἐνὸς ἀνθρώπου συνήθους, ἐξελιχθεῖσα ἐν γωνίᾳ ἀσήμου χώρας, ἀπέβη παγκόσμιος ἱστορία καὶ μετεβλήθη εἰς θρησκείαν τῆς ἀρίστης τῆς ἀνθρωπότητος ἐπιτομῆς ; Πῶς εἰς ἀμαθῆς Γαλιλαῖος, γεννηθεὶς ὑπὸ τὰς κοινοτέρας τῶν συνθηκῶν ἐν τόσον ταπεινῷ περιβάλλουσι, ἐνεφανίσθη αἰφνης σοφώτερος πάντων τῶν σοφῶν, καὶ δικαιοτέρος, ἠθικώτερος καὶ ἀγιώτερος πάντων τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀγίων ἀπάντων, διασκελίσας δὲ τῆς μικρᾶς Παλαιστίνης τὰ στενὰ ὄρια, κατέκτησε σύμπασαν τὴν πεπολιτισμένην οἰκουμένην ἐν χρόνῳ σχετικῶς ὀλιγίστῳ, ἐξα-

κολουθεῖ δὲ κυριεύων εἰρηνικῶς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ὁλο-
νὲν ἐπὶ τῶν καρδιῶν ἐπεκτείνων τὸ κράτος του ; Πῶς τοσοῦτοι
εἶτε πρὸ αὐτοῦ, εἶτε σύγχρονοι πρὸς αὐτὸν σοφοὶ ἢ γενναῖοι
δὲν ἀπέβησαν λυτρωταὶ τοῦ κόσμου, διατί δ' ἡ ἀνθρωπότης δὲν
ἐλάτρευσε οὔτε τὸν Σωκράτη, οὔτε Ἰούδαν τὸν Γαλιλαῖον, ἢ
τὸν Χιλλέλ, ἢ τὸν Φίλωνα ; Πλείστων ἡρώων τὸ αἷμα ἐχύθη,
καὶ πολλοὶ ἀπέθανον ἀδικὸν θάνατον· διατί ὁμως μόνον τὸ αἷμα
τοῦ Ἰησοῦ ἀπέβη ἀστείρευτος πηγὴ παραμυθίας, ἀνακουφίσεως
καὶ μακαριότητος, καὶ ἠθικὸν πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων καρδιῶν
βάλασαμον ;

Ἡ ρενάνειος μορφή τοῦ Ἰησοῦ σιωπᾶ εἰς καὶ τὰς ἀπο-
ρίας, διότι δὲν ἠδηνήθη νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν ψυχὴν καὶ ζωὴν ὁ
ζωγράφος τῆς, παρ' ὅλην του τὴν τέχνην καὶ τὴν προσπάθειαν. Ἀρ-
νούμενος διαρρήδην καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἀντιεπιστημονικῶς τὸ
ὑπερφυσικόν, ἐστερημένος τοῦ εἰδικοῦ ἐκείνου αἰσθήματος, δι' οὗ
οὐ μόνον αἰσθάνεται τις, ἀλλὰ καὶ νοεῖ τὴν μορφήν τοῦ Χριστοῦ,
καθ' ὅσον τρόπον, διὰ νὰ αἰσθανθῇ καὶ ἐννοήσῃ τις τὴν μουσικὴν,
ἀνάγκη νὰ εἶνε πεπροικισμένος διὰ μουσικοῦ αἰσθήματος καὶ μου-
σικῆς ἀντιλήψεως, ἀνήκων εἰς τὴν σχολὴν τῶν ἱστορικῶν ἐκεί-
νων, οἵτινες δὲν διακρίνουσι καὶ δὲν διαισθάνονται διὰ τῆς ἱστο-
ρίας τῆς ἀνθρωπότητος διήκουσαν ὑψίστην ἰδέαν, ἔχουσαν ἀρ-
χὴν καὶ κέντρον καὶ τέλος καὶ ἐννοίαν ἠθικὴν, ἀλλ' ὀρίζουσιν
αὐτὴν ἀπλῶς ὡς στάδιόν τι τοῦ «γίγνεσθαι», σταθμῶν σει-
ρὰν ἐν τῇ ἀναγκαίᾳ ἐξελέξει τῆς ζωῆς τοῦ παντός, ἐκδήλωσιν
λεπτομερειῶν περιέργειαν μόνον προκαλουσῶν, τοῦτο μόνον κα-
τώρθωσεν ἐν τῷ «Βίῳ τοῦ Ἰησοῦ»: νὰ δημιουργήσῃ ἀπαρα-
μίλλου γοητείας περιβάλλον τῆς τοῦ Ἰησοῦ ἐποχῆς ὡς βάθος
μιας εἰκόνας, ἧς ἡ μορφή ἐμφανίζεται μετὰ τοσαύτης «ρεαλι-
στικῆς», ὡς εἰπεῖν, πλαστικότητος, ὥστε ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτὴ
τοῦ τεχνουργήματος αὐτοῦ ἀρετὴ ν' ἀποτελῇ ἀκριβῶς τὴν ἀχίλλ-
λειον πτέρναν του. Ὁ ρενάνειος Ἰησοῦς σιωπᾶ εἰς ἅς διету-

πώσαμεν ἀπορίας, ὡς θὰ εἰσώπα καὶ αὐτὸς ὁ Renan, διότι ὁ Ἰησοῦς του οὐδὲν εἶναι, ἀλλ' ἡ ὑποκειμενικὸν αὐτοῦ πλάσμα, ἀπαύγασμα τῆς ρενανείου ψυχοσυνθέσεως. Διότι εἰς τὸν Ἰησοῦν αὐτοῦ ὁ Renan ἐνέχυσεν ὀλίγον ἢ πολὺν Renan ἐκτεθηλυμένον τὸ αἶσθημα καὶ τὸ ἦθος, τὰς σχέσεις ἀσταθῆ, συμφυρμὸν τραγελαφικῶν ἀντιθέσεων ἀληθείας καὶ πλάνης, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, θέσεως καὶ ἀρνήσεως, θρησκευτικὴν ψυχὴν μετ' ἐπερραμμένων ρακῶν ἐκ φαντασιοπληξιῶν πολυχρῶμων, καθ' οἷον δῆλα δὴ τρόπον καὶ πᾶς μυθιστοριογράφος μεταφέρει ἐαυτὸν εἰς τὸν ἥρωά του. Διότι, πράγματι, κατὰ τὴν ὁμόφωνον κρίσιν τῆς κριτικῆς, ὁ «Βίος τοῦ Ἰησοῦ» τοῦ Renan δὲν εἶνε τόσον ἱστορία, ὅσον ἱστορικὸν μυθιστόρημα.

Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὰς ἀπορίας, ἃς αἰσθάνεται ἐγειρομένης ὁ ἀτενίζων πρὸς τὴν μορφήν τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Renan, θὰ δυνηθῆ νὰ λάβῃ βλέπων καὶ ἀκούων τὸν γνήσιον καὶ ἀπαραποίητον Χριστὸν τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας.

Καὶ ὁ Ἰησοῦς τῶν Εὐαγγελίων, ὡς καὶ ὁ Ἰησοῦς τοῦ Renan, οὔτε φάντασμα τι ἄσαρκον εἶνε ἢ σκιά τις ἀσύλληπτος, ἀλλ' οὔτε πνεῦμα, οὔτε ἰδέα ἀπλή, οὔτε μῦθος, ὡς ὁ Strauss καὶ ἄλλοι ἐνόμισαν, ἀλλὰ, καθ' ἃ καὶ ἄλλοτε ἀνεπτύξαμεν ¹, πρόσωπον ἱστορικόν, ἄνθρωπος πραγματικὴν καὶ ἀληθινὴν ζῶν ἀνθρώπου ζωήν.

Ἐχει μητέρα τὴν Μαρίαν, καὶ οἱ Ναζαρηνοὶ γινώσκουσιν αὐτὸν ὡς τοῦ τέκτονος τὸν υἱόν. Ἀνέρχεται μετὰ τῶν γονέων αὐτοῦ διὰ τὴν ἑορτὴν εἰς Ἱεροσόλυμα, δωδεκαέτης δὲ χωρισθεὶς ἀπ' αὐτῶν καὶ ἀναζητούμενος ἀνὰ τὴν ἅγιαν πόλιν εὑρίσκειται ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενος ἐν μέσῳ τῶν νομοδιδασκάλων. Ἀλλὰ καὶ ἀνδρωθεὶς οὐδὲν ἀνθρώπινον αἰσθάνεται ξένον πρὸς ἐαυτὸν καὶ ἀλλότριον. Ὡς αἱ ἀφελεῖς καὶ παρθένοι ψυχαί, θαυμάζει τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, τὰ περιβεβλημένα δόξαν

¹ Ἴδε ἡμέτ. ἔργον : Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον, ἐκδ. β' 1923 ἰδία σελ. 167 ἔξ.

ἀσυγκρίτως κρείττονα τῆς τοῦ Σολομῶντος· διὰ φιλοστόργου βλέμματος παρακολουθεῖ πῶς ἡ ὄρνις ἐπισυνάγει τὰ νοσσία ὑπὸ τὰς πτέρυγας, θωπεύει τὰ παιδιά παραινῶν ὅπως καὶ οἱ ἐνήλικες ἀποκτήσωσι τὴν ἀθρότητα αὐτῶν καὶ ἀφέλειαν, ἀποκτᾶ ἐντυπώσεις ἀπὸ τοῦ βίου τῆς οἰκογενείας, ἀπὸ τῆς ζωῆς τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν ποιμένων, ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ οὐρανοῦ, τὰς ἀπὸ τῶν ὀποίων εἰκόνας χρησιμοποιοῖ διδάσκων τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς ὄχλους. Χαίρει καὶ θλιβεται καὶ ἐργάζεται καὶ ἀγωνίζεται ὡς οἱ ἄνθρωποι. Ὀργίζεται σφοδρῶς, — ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπόκρισιν ἐπιτιμᾷ καὶ πικρῶς εἰρωνεύεται, — ἀλλὰ τὴν κακίαν καὶ μοχθηρίαν κλαίει ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν φίλων, καθεύδει, ἐπιζητεῖ τὴν μόνωσιν καὶ προσεύχεται, τὴν ἐσχάτην ἀγωνίαν ἀγωνιᾷ κατενώπιον τοῦ θανάτου, ὡς ἄνθρωπος προγευόμενος τῆς ὀδύνης ἐν πόνῳ, — συνελόντι δ' εἰπεῖν, ζῆ καὶ πάσχει ὡς καὶ ἡμεῖς ζῶμεν καὶ πάσχομεν. Ἴσως κατὰ τοῦτο διαφέρει ἡμῶν, ὅτι τὴν ζωὴν αὐτοῦ διήνυσεν ἐν ὑπερβαλλούσῃ πτωχείᾳ, ὅτι ὁ βίος αὐτοῦ ἐγένετο εἰς τὸ ἔπακρον τραγικός πρὸ παντός· διὰ τὸ τελικόν αὐτοῦ κατάντημα, τὸν σταυρόν. Ἀλλὰ καὶ πόσων ἀνθρώπων αἱ πολλαὶ καὶ μεγάλαι ἐλπίδες ἀπέβησαν φροῦδαι καὶ διελύθησαν ὡς καπνός, πόσων δὲ μαρτύρων ὑπὲρ Χριστοῦ τὸ τέλος τῆς ζωῆς ἐπέστεφεν ὁ σταυρός ἐν πολλῶν δριμυτέραις φυσικαῖς ἀγωνίαις!

Ἄλλ' ὅμως οὐδεὶς ποτε εἰλικρινῆς καὶ ἀπροκατάληπτος τῶν Εὐαγγελίων ἀναγνώστης, εὐαίσθητος εἰς τὸ θρησκευτικόν καὶ ἠθικόν μεγαλεῖον, ἐπανεπαύθη εἰς τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο μόνον καὶ ἀπλῶς ἄνθρωπος, ἔστω καὶ ὁ πάντων ἐξάαιρετος, πολλῶν δ' ἦττον ὁ ἀνακόλουθος καὶ ἀντιπατικός καὶ ὁ τῆς ἐπαμφοτερίζουσῆς ἠθικῆς Ἰησοῦς τοῦ Renan. Ὑπὸ τὸν κάλαμον τῶν Εὐαγγελιστῶν σκιαγραφεῖται μορφή πρωτοφανοῦς πρωτοτυπίας, ἀσυγκρίτου ἐξοχότητος, ἀνεφίκτου ὕψους, μορφή ἀσυλλήπτου μεγαλείου, κάλλους καὶ εὐγενείας, ὑπερβαίνουσα καὶ τὸ τελειό-

τερον ἀνθρώπινον πλαίσιον. Καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ἐτοιμῶς ἐγο-
 μεν νὰ δεχθῶμεν τὸν Ἰησοῦν ὡς ἄνθρωπον ἀληθῆ, ταύτοχρόνως
 αἰσθανόμεθα αὐτὸν ἅπειρως ὑπέρτερον παντὸς ἀνθρωπίνου
 ὕψους, πάσης τελειότητος ἀνθρωπίνης, ἣν δύναται νὰ συλλάβῃ
 ἀνθρώπινος νοῦς. Ἴδου πρόσωπον, ὅπερ, παρὰ τὴν προφανῆ
 αὐτοῦ ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐμποιεῖ ἡμῖν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὅλον
 ἀνήκει εἰς δύο ἐξ Ἰσου οἰκειοτάτους αὐτῷ κόσμους, τὸν ἀνθρώ-
 πινον καὶ τὸν θεῖον. Συνεσθίει καὶ συμπίνει ἀμαρτωλοῖς καὶ
 τελώναις, ἀλλ' ἅμα τηρεῖ ἑαυτὸν τόσον μακρὰν τῆς ἀμαρτωλό-
 τητος, ὥστε οὐδεὶς ποτε ἀπετόμλησε νὰ ἐλέγξῃ αὐτὸν περὶ
 ἀμαρτίας, ἢ καὶ ἱπλῶς νὰ διακρίνῃ ἐν αὐτῷ καὶ κηλίδος σκιάν.
 Ἡ πρὸς τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἀναστροφή ἦτο σχέσις μόνον συγ-
 γνώμης καὶ ἠθικοῦ αὐτῶν καθαρμοῦ. Ἐν τε τοῖς λόγοις αὐτοῦ
 καὶ ταῖς πράξεσιν ἐλέγχεται ἀπολύτως ἄσπιλος, ἀγνός καὶ
 ἀμεπτος. Οἱ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐπὶ μακρὸν μετ' αὐτοῦ συμβιώ-
 σαντες διακηρύττουσι τὸ πρωτάκουστον τοῦτο, ὅτι «ἀμαρτίαν
 οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ»! Οἱ
 ὀπωσδήποτε γνωρίσαντες αὐτὸν οὐδ' ἐν εὖρον ἐν αὐτῷ φόγου
 ἄξιον. Ἡ ἐρώτησις αὐτοῦ «τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἀμαρ-
 τίας;» ἀπέμεινε καὶ θ' ἀπομείνῃ εἰς τὸν αἰῶνα ἀνευ ἀπαντή-
 σεως. Διδάσκων καὶ παραινῶν τὴν συγγνώμην οὐδέποτε ἰκέτευ-
 σεν αὐτὴν δι' ἑαυτὸν, ἐντελλόμενος δὲ τοῖς ἄλλοις τὴν ἐν τῇ
 προσευχῇ ἐξαίτησιν παρὰ τοῦ Θεοῦ τῆς τῶν ὀφειλημάτων ἀφέ-
 σεως, ἐξαιρεῖ ἑαυτὸν τῶν οὕτως ὀφειλόντων προσεύχεσθαι.
 Ὁ μόνος ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ἀγνοῶν μεσότειχον μεταξὺ τοῦ
 Πατρὸς αὐτοῦ καὶ ἑαυτοῦ. Παρὰ πάντων ἀξιοῖ ἀπόλυτον διακο-
 πὴν πάσης πρὸς τὸ κακὸν σχέσεως καὶ ἐπὶ ταῖς μεγίσταις, ἔστω,
 ζημίαις, καὶ τέλειον ἠθικὸν καθαρμὸν τοῦ ἔσω ἀνθρώπου καὶ
 ἀναγέννησιν αὐτοῦ. Τὸ δὲ δὴ μέγιστον, ἀποθνήσκει ὑπὲρ τῶν
 ἀμαρτωλῶν· ἀλλ' οὐδεὶς ποτε συνειδῶς ἑαυτῷ ἀμαρτίαν ὑπομέ-
 νει θάνατον, ἵνα ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας σῶσῃ τοὺς ἄλλους. Δὲν ἦτο

~~ἀναμάρτητος καὶ ἅγιος ἐν τῇ κοινῇ ἐννοεῖα~~ τοῦ ἐλαχίστου τῆς ἁμαρτωλότητος καὶ τοῦ ὑψίστου τῆς ἀγιότητος, δὲν ἴστατο δῆλον ὅτι ἐν τῇ ὑψίστῃ ἀπλῶς βαθμίδι τῆς κλίμακος τῆς ἠθικῆς τελειότητος, δὲν ἦτο ὁ κατὰ τινα μεμονωμένην ἀρετὴν ὑπέροχος ἢ ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐνάρετος καὶ ὁ ἀληθής, ἀλλ' ἦτο ἀπολύτως «χωρὶς ἁμαρτίας», αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀγιότητος, τὸ παντέλειον πρότυπον, τὸ πρὸς ὃ οἱ τῆς ἀγιότητος ἐφιέμενοι τείνουσι καὶ τὸ πρὸς ἑαυτὸ τοὺς πάντας καλοῦν, «ὁ» ἅγιος καὶ «ὁ» ἀναμάρτητος, αὐτὴ ἡ Αὐτο-Ἀρετὴ καὶ ἡ Αὐτο-Ἀλήθεια.

Ἄλλ' ἀφ' οἷαςδῆποτε πλευρᾶς κἂν ἀτενίσσης πρὸς τὸν Ἰησοῦν τῶν Εὐαγγελίων, καταλαμβάνεσαι ὑπὸ θάμβους ἐκ τῆς αἰγλης, τῆς ἀκτινοβολούσης ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ ἀρμονίας* πρωτοφανῶν ἰδεωδῶν, ἅτινα ἐν ἐκστάσει σὲ συνέχουσιν ἄφωνον. Ἴδου, φέρ' εἰπεῖν, τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη αὐτοῦ εἶνέ τι ὄλως καινὸν διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἄγνωστον τῷ προχριστιανικῷ καὶ τῷ συγχρόνῳ τοῦ Ἰησοῦ ἀνθρώπῳ, διότι ἐναγκαλιζεταί πάντα ἀνθρώπον, καὶ αὐτὸν τὸν ἐχθρὸν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀπαλύνει πάντα ἀνθρώπινον πόνον. Ὁ Σαμαρείτης ἀγαπᾶται ὡς ὁ ὁμόφυλος· δὲν γίνεται διάκρισις μεταξύ κυρίου καὶ δούλου, Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνου· πάντες ἀδιακρίτως εἶνε παντός ἀνθρώπου «πλησίον». Καὶ οἱ «ἐλάχιστοι» εἶνε ἄξιοι τῆς ἀγάπης, ἀδελφὸν δ' αὐτῶν καλεῖ ἑαυτὸν ὁ Χριστός. Καὶ κέκτηται τοῦτο τὸ ἰδιάζον ἢ ἀγαπῶν Ἰησοῦς, ὅτι, ἐνῶ πρὸς αὐτὸν προσβλέπομεν ὡς πρὸς τὸ ἀπρόσιτον οὐράνιον ἰδεῶδες, ἐν ταύτῳ αισθανόμεθα αὐτὸν γγύτατα ἡμῖν ἰστάμενον, βλέπομεν δῆλα δὴ τὴν μορφήν αὐτοῦ ὡς θεῖαν ἅμα καὶ ἀνθρωπίνην, καὶ διαγινώσκομεν ἐν αὐτῷ μνηριώδη τινα ἐνωσιν ἰδεῶδους καὶ πραγματικότητος. Τοσαύτη εἶνε ἡ ἀπὸ τοῦ ἀγαπῶντος Ἰησοῦ ἀκτινοβολοῦσα γλυκύτης, ὥστε κινῶνται πρὸς αὐτὸν πάντες οἱ θλιβόμενοι, οἱ πενθοῦντες καὶ ταπεινοί, καὶ οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ ἄσημοι καὶ οἱ δοξοί, καὶ οἱ ἀσθενεῖς καὶ οἱ ἰσχυροί· ἀποτελεῖ τὸ στήριγμα

τῶν πιπτόντων καὶ τῶν πασχόντων τὸ καταφύγιον παρέχει ἀνά-
 παυσιν ταῖς ψυχαῖς καὶ παραμυθίαν ὁ πρὸς πάντας εὐσπλαγχνος
 καὶ μακρόθυμος, ὁ εὐγενής καὶ προσηνής καὶ φιλόφρων, ἡ πηγὴ
 τῶν βαθέων καὶ τρυφερῶν οἰκτιρμῶν.

Παρὰ τὴν ποικιλίαν τῶν περιτροπῶν τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ
 ὁ πρὸς τὴν μορφήν αὐτοῦ ἀτενίζων αἰσθάνεται ὅτι οὐδέποτε ἐν
 αὐτῷ χαλᾶται ἡ ψυχικὴ αὐτοῦ ἀρμολία. Οὐδέποτε κυριεύεται
 μονομερῶς ὑπὸ οἰουδήποτε πάθους, οὐδ' εἶνέ ποτε ἡσσω τῶν
 περιστάσεων. Ἐν αὐτῷ ἐνοῦνται ἀρμονικῶς ἰδιώματα χαρακτή-
 ρος ψυχολογικῶς ἀσυνδύαστα· τὸ μεγαλεῖον μετὰ τῆς ἀπλότη-
 τος, ἡ ταπεινότης μετὰ τοῦ ὕψους, ἡ ἠπιότης μετὰ τοῦ θάρρους
 καὶ τῆς εὐσταθοῦς παρρησίας, ἡ ἠθικὴ ἀυστηρότης μετὰ τῆς συμ-
 παθείας καὶ συγκαταβάσεως, ἡ δικαιοσύνη μετὰ τῆς ἀγάπης, ἡ
 δύναμις μετὰ τῆς ἀγαθότητος. Οὐδεμίᾳ ποτὲ πνευματικῇ καὶ
 ἠθικῇ ιδιότητι προφάινεται ἐν αὐτῷ ἐπικρατεστέρα ἄλλης, οὐδ'
 ὑπερέχει ποτὲ τοῦ ἐτέρου ὁ νοῦς καὶ τὸ αἶσθημα. Εἶτε χαίρων,
 εἶτε θλιβόμενος, εἶτε εὐσπλαγχνιζόμενος καὶ συγχωρῶν, τηρεῖ
 πάντοτε τὸ αὐτὸ τῆς ψυχῆς μεγαλεῖον καὶ τὸ ἰσόρροπον τοῦ αἰ-
 σθήματος καὶ τῆς βουλήσεως, ὁ δὲ χαρακτήρ αὐτοῦ εἶνε ξένος
 πρὸς πᾶσαν δυσαρμονίαν, ἣν ἐπεισάγει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν
 ἡ ἁμαρτία. Καὶ κατ' αὐτὰς ἔτι τὰς κρισιμωτέρας στιγμὰς τῆς
 ζωῆς, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ὀδύνης τοῦ σταυροῦ ἔτι, ἐκδηλοῖ αὐτο-
 κράτειαν, καρτερίαν καὶ ἀνοχὴν ἀνεφίκτους εἰς ἀνθρώπον.

Τὸ καθιστῶν ὁμῶς ἐκδηλοτέραν τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ χαρα-
 κτήρος τῆς μορφῆς τοῦ Ἰησοῦ εἶνε ἡ συναίσθησις τοῦ ὑψίστου ἠθι-
 κοῦ κύρους καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ πηγάζων τόνος τῆς αὐθεντίας. Δια-
 κρίνων ἑαυτὸν ἀπὸ πάντων τῶν ἀνθρώπων, συνειδῶς ἑαυτὸν ὡς
 τὴν ὑψίστην σοφίαν καὶ ἀγιότητα καὶ δύναμιν, ἀτενίζει καὶ λαλεῖ
 πρὸς πάντας ἀδιστάκτως, ἀπεριφράστως καὶ πεπαρρησιασμένως,
 ὡς ὁ ἀξιῶν Κύριος. Παρὰ τὴν ἀμετρον ἀγαθότητα, πρᾶυτητα
 καὶ ταπεινοφροσύνην, ὑψοῦται ἐνώπιον πάντων ὡς ἀρχηγός, αὐ-

θεντικῶς ἐπιτάσσω, καὶ ἐντελλόμενος ὡς κύριος καὶ κριτῆς τῶν συνειδήσεων, παρ' ὧν ἄξιόι ὑπακοῆν καὶ συμμόρφωσιν. «Ἀκολουθεῖ μοι»· «δεῦτε ὀπίσω μου»· «δεστέ πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες». Ἀποδοκιμάζων τὰ πολυχρόνια παγκρατῆ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ καθεστῶτα καὶ τιθεὶς ἑαυτὸν ἀντιμέτωπον τοῦ κύρους τῶν πολυσθενῶν διδασκάλων, ἀντέτασσε τὸ ἴδιον κύρος καὶ αὐθεντικῶς ἤξιου τὰ ἑαυτοῦ: «ἤκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις.., ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν...». Ἐλάλει καὶ ἀπεφαινετο δογματικῶς ὡς νομοθέτης, ὡς αὐτεξούσιος εἰσηγητῆς νέων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν καὶ νόμων, νέας θρησκείας καὶ νέας ἠθικῆς. Ἡξίου, ὅτι εἶνε ὁ Διδάσκαλος καὶ ὁ Κύριος, οὐχὶ ὁμοῦς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν κοινῶς ἐγνωσμένων Ραββεί, ἀλλ' ὡς ἀνώτερος παντὸς διδασκάλου, «ὡς ἐξουσίαν ἔχων καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς», ὡς Διδάσκαλος αὐτόσοφος καὶ πρωτότυπος, αὐτοπαγῆ ἔχων τὴν σοφίαν καὶ σύνεσιν. «Οὐδέποτε ἐλάλησεν οὕτως ἄνθρωπος, ὡς οὗτος λαλεῖ ὁ ἄνθρωπος», ἀλλὰ καὶ μετὰ πάροδον αἰῶνων εἰκοσιν οὐδ' ἓνα ἤκουσεν ἡ ἀνθρωπότης οὕτω λαλήσαντα, οὐδ' ἑνὸς ὁ λόγος ἐτήρησε διὰ τῶν αἰῶνων τοσοῦτο ἀκεραίαν τὴν ἐπὶ τὰς ψυχὰς γοητείαν, τοσοῦτο πλήρες τὸ κράτος, τοσοῦτο πανανθρωπίνην τὴν διαύγειαν καὶ τὸ θάλπος. Οὐδ' ἑνὸς ὁ λόγος ὑπῆρξεν ἀπλούστερος, εἰς οὐδενὸς δὲ τὰ χεῖλη ἀπλούστεροι λόγοι ἐγένοντο τοσοῦτο ὑψηλῶν ἰδεῶν καὶ ἀληθειῶν ἐκφρασταὶ μετὰ τοσαύτης φυσικότητος καὶ ἀπροσπαθείας. Ἐδίδεν ἐντολὰς ὡς μοναδικούς γνώμονας τῆς ζωῆς. Ἡξίου ὅτι οὐδέποτε ἤξιωσεν ἄνθρωπος, οὐδὲ δύναται ν' ἀξιῶσῃ: τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἑαυτὸν, καὶ δὴ ἀγάπην ὑπερτέραν πάσης πρὸς οἰονδήτινα στοργῆς καὶ ἀφοσιώσεως, ἀδιαφορῶν ἂν οὕτως ἀνεστατοῦντο καὶ αἰ φυσικώτεροι ἀνθρώπιναι σχέσεις· «ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἀξιός· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν καὶ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἀξιός· καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἀξιός»· «πᾶς ἐξ

ὕμῶν, ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναται εἶναι μαθητής», — καὶ ἡ ἀξιῶσις αὐτοῦ παρευθὺς πληροῦται, διότι ἀπέβη ὁ μονάρχης τῶν καρδιῶν, ὃν ὁ πανδαμάτωρ χρόνος δὲν ἴσχυσε νὰ καταλύσῃ, ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ περιορίσῃ. Δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ζωῆς κέντρον τοῦ λόγου αὐτοῦ ποιῶν τὸ ἴδιον πρόσωπον, ἐν πάσῃ περιστάσει ὕψου τὸ Ἐγὼ αὐτοῦ κατέναντι συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς Ἱστορίας. λαλήσας περὶ ἑαυτοῦ γλῶσσαν ἄγνωστον εἰς ἀνθρώπινα χεῖλη καὶ ὑπ' ἀνθρωπίνων ὠτων ἀπρόσδεκτον: «ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου»· «ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ»· «ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ». «Ἐὰν μὴ πιστεύσητε ὅτι ΕΓΩ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν». «Ἀμήν ἀμήν λέγω ὑμῖν...». ΕΓΩ. Τὰ πάντα βασιλεῖ ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, καὶ τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Χριστοῦ συνίσταται εἰς τὸ πρόσωπόν του. Τὰ θαύματα αὐτοῦ ἔχουσιν ἀξίαν μόνον ὡς ἔργα ποιούμενα ὑπ' Αὐτοῦ, ὡς παρακινουῦντα τὴν εἰς Αὐτὸν πίστιν, ταύτην δ' ἀσφαλιζει οὐχὶ ἢ ἐν αὐτοῖς ἐκδηλουμένη παντοδυναμία, ἀλλ' ὁ ἀδιάρρηκτος αὐτῶν σύνδεσμος πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ ποιούντος. Ἀποφαίνει ἑαυτὸν καὶ τοῦ Μωϋσέως ὑπέρτερον, προκαλεῖ νὰ ἐλέγξωσιν αὐτὸν περὶ ἁμαρτίας, προβάλλει ἑαυτὸν ὡς τὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν προκατηγγελημένον Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, συγχωρεῖ, ὡς ὁ Θεός, ἁμαρτίας, ἐξαγγέλλει ἑαυτὸν ὡς τὸν κριτὴν καὶ ἀνταποδότῃν τοῦ κόσμου, λέγει ἑαυτὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἀξιοῖ πίστιν εἰς ἑαυτὸν ὡς εἰς Θεόν, ὑπομένει δὲ καταδίκην, καὶ θάνατον ἔτι, ἀκριβῶς διὰ ταύτην αὐτοῦ τὴν ἀξιῶσιν, ὁμολογίαν καὶ βεβαίωσιν! Οὐδέποτε ὄντως ἐλάλησεν ἀνθρώπος ὡς οὗτος ὁ ἀνθρώπος!

Μόνον εἰρωνείαν καὶ οἶκτον ἢ φόβον καὶ ἀποστροφὴν, καὶ δὴ καὶ ὀργὴν καὶ ἀγανάκτησιν, θὰ προῦκάλει οἷοςδὴποτε τοιαῦτα ἀποτολμῶν νὰ λαλή. «Οὐδ' εἷς ἐπὶ τῆς γῆς ἀνθρώπος οὐδέποτε θὰ ἀπεπειράτο οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἐκ τούτων τῶν ἀξιῶσεων νὰ

διατυπώση, χωρίς να κηρυχθῆ παράφρων ἢ βλάσφημος» (Schaff).

Ἄλλ' οἱ ἀκροῦνται τοῦ Ἰησοῦ ταῦτα φεγγομένου ἠσθάνοντο ἀκατανίκητον τὴν ἐφ' ἐαυτῶν ἐπιβολὴν τῆς μορφῆς αὐτοῦ, ἐξίσταντο δὲ καὶ ἐγοητεύοντο ἐκ τῆς γλώσσης του. Πάντες ἐδέχοντο αὐτὸν ὡς «τὸν Κύριον», καὶ πάντας ὑπέτασεν ἡ δύναμις, ἡ αὐθεντία, τὸ κύρος τῶν λόγων του, ἡ γλυκεῖα αὐτοῦ κυριότης. Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἦτο ἀπλῶς κράτος ἐξόχου προσωποκότητος, ἀλλ' ἰσχύς ὑπεράνθρωπος, δημιουργικὴ, θεία, δύναμις ἐλευθέρως κινουμένη ἐν τοῖς μυχοῖς τῶν ψυχῶν. Ἡ ἐπιβολὴ αὕτη ἐγέννα ἐκπληξιν καὶ θαυμασμόν, καὶ ἐλέγχουσα δὲ καὶ ἐπιτιμῶσα καὶ μαστιγοῦσα οὐ μόνον δὲν προὐκάλει δυσανασχέτησιν, ἢ ἀντιλογίαν, ἢ ἀντίστασιν, ἢ ἀποστροφὴν, ἢ φόβον, ἀλλὰ καὶ ἠδέως, ἀπ' ἐναντίας, ἐφέρετο, «ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ», μέχρι τοσοῦτου, ὥστε καὶ ἠκολούθουν αὐτῷ οἱ ὄχλοι πορευομένῳ, καὶ συνηθροίζοντο περὶ αὐτὸν διδάσκοντα μέχρι συνθλίψεως, καὶ δὴ καὶ ἐπιμόνως ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐξαφανιζόμενον. Καὶ ἐφεξῆς δὲ «εἴκοσιν αἰῶνων ἑκατομμύρια ὄλα ἀνθρώπων παντός ἔθνους καὶ πάσης γλώσσης, ἀδιακρίτως τάξεως καὶ καταστάσεως, ἀνθρώπων σοφωτάτων καὶ ἰσχυροτάτων, ἀλλ' ἅμα καὶ ἀμαθεστάτων καὶ εὐτελεστάτων, ἐνστικτικῶς ἀναγνωρίζουσιν ὅτι ὁ Χριστὸς ὄντως ἦτο τοιοῦτος καὶ εἶχε τὴν ἀξίωσιν ὅτι εἶνε» ὁποῖον τὰ Εὐαγγέλια αὐτὸν ἐμφανίζουσιν (Schaff).

Ἴδου ὅποια περίπου προβάλλεται ἡμῖν ἐκ τῶν Εὐαγγελίων ἡ τοῦ Ἰησοῦ μορφή· ἂν δὲ ὁ Ἰησοῦς οὗτος ἀπέβη ὑποκείμενον πανανθρωπίνης λατρείας, ἂν ἐμφανίζετο ὡς τὸ μέγιστον τῶν θαυμάτων, ὡς ἰδεώδης καὶ ἀνέφικτος ἁρμονία σοφίας καὶ αγιότητος, ἂν, ὑπερπηδήσας τῆς Παλαιστίνης τὰ στενὰ ὄρια, ἐπεξέτεινε καὶ θὰ ἐξακολουθῆ ἐπεκτείνων τὸ κράτος του ἐπὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἀπάντων, ἂν ἐν αὐτῷ καὶ μόνῳ ἀνεγνωρίσθη τοῦ κόσμου ὁ Λυτρωτὴς, μόνον δ' αὐτοῦ τὸ αἷμα αἰσθάνεται ὡς κουφιστικὸν αὐτῆς λύτρον ἢ ἀνθρωπότης, τοῦτο, διότι ὁ Ἰη-

σοῦς τῶν Εὐαγγελίων δὲν εἶνε μόνον ὁ ἄνθρωπος Ἰησοῦς, ἀλλ' ἅμα καὶ ὁ Θεός, Χριστὸς ὁ Θεάνθρωπος.

Ἄλλ' ἄς μὴ νομισθῆ ὅτι διὰ τούτων ἀπεσκοπήθη νὰ παρασχεθῆ πλήρης καὶ πιστὴ ἡ ἀπό τοῦ Εὐαγγελίου εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ. Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Διότι ταῦτα ἀποτελοῦσι δειλὴν μόνον ἀπόπειραν ἀναπαραστάσεώς του, ἀτελεστάτην μόνον τοῦ χαρακτῆρος τῆς μορφῆς του σκιαγραφίαν, διότι εἶνε ἀδύνατον ὑπὸ οἰουδήτινος νὰ παρασταθῆ ἡ ἀνωτέρα καὶ ὑψηλότερα παντὸς ιδεώδους μορφῆ του, διότι οὐδὲν ἀνθρώπινον πνεῦμα, οὐδὲ μία μεγαλοφυΐα δύναται ἐπιτυχῶς νὰ ἐπιχειρήσῃ ὅ,τι ἀνεπιτυχῶς ἀνέλαβεν ὁ Renan: νὰ χαράξῃ δῆλα δὴ μετὰ καλλιτεχνικοῦ «ρεαλισμοῦ» τὴν εἰκόνα καὶ τὴν μορφήν τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ. Διότι, ἀπλούστατα, δι' ἀνθρωπίνων μέσων εἶνε ἀπαράστατος ὁ Θεάνθρωπος.

Καὶ θεωρῶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ τοῦ λόγου ἐπίκαιρον νὰ ἀναπτύξω ἀναλυτικώτερον ὅ,τι ἄλλοτε συντόμως ἐξ ἀφορμῆς ἄλλης ἔγραψα, ἵνα πληρέστερον νοηθῆ τὸ αἴτιον τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Renan. Ἡ γνησία εὐαγγελικὴ μορφή τοῦ Χριστοῦ εἶνε ἀπαράστατος δι' ἀνθρωπίνων ὕλικῶν μέσων, ἔστω καὶ τῶν ἐντελεστάτων, δι' ὧν δῆλον ὅτι ἐφοδιάζει τὸν καλλιτέχνην καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ, καὶ ἡ ἔμπνευσις, ἀκριβῶς διότι δὲν εἶνε μόνον ἀνθρωπίνη, ἀλλὰ καὶ θεία. Ἄλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο συνέβη ὅ,τι καὶ ἐν τῷ καθ' ὅλου ζητήματι τῆς Χριστολογίας. Ὡς δῆλα δὴ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, διὰ μόνων τῶν ἰδίων δυνάμεων ἐπιχειρήσασα νὰ λύσῃ τὸ περὶ Χριστοῦ πρόβλημα, ἐπλανήθη εἰς θεωρίας ποικίλας καὶ ἐσφαλμένας περὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀναπαραστάσει τῆς μορφῆς του διὰ τῆς Τέχνης, — εἴτε ζωγραφικὴ εἶνε αὕτη, εἴτε γλυπτικὴ, εἴτε σκηνικὴ, εἴτε καλλολογία (ὡς συμβαίνει ἐν τῇ τοῦ Renan περιπτώσει), — πολλαὶ μὲν εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ διαφόρων καλλιτεχνῶν ἱστορήθησαν καὶ ἐσμилεύθησαν καὶ ἐγράφησαν, ἀλλ' οὐδὲ

μία αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀποδίδουσα τὴν γνησίαν μορ-
φήν του.

Καθ' ὅλου εἰπεῖν ἐν τῇ τάσει τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς μορ-
φῆς τοῦ Χριστοῦ ἐσημειώθησαν δύο ἀκρότητες : ἡ μὲν, ὑπὸ τὴν
ιδεολογικὴν καὶ τὴν μυθολογικὴν ροπήν ὑπερτονίσασα ἐν
τῷ προσώπῳ τὴν Θεανθρώπου μονομερῶς τὴν θεότητα, ἐμψέ-
νισε τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ βαθμηδὸν μετέβαλε τὴν
πραγματικὴν ὑπαρξιν καὶ ἱστορίαν εἰς ἀπλὴν ἰδέαν καὶ μῦθον· ἡ
δὲ, ἀκολουθοῦσα τὴν θετικὴν Φιλοσοφίαν καὶ πρὸς τὸν Πραγ-
ματισμὸν, ἦτοι τὸν «ρεαλισμὸν», ρέπουσα, ἐκλαμβάνουσα δὲ
τὴν Ἱστορίαν κενὴν πάσης ἐννοίας καὶ ἐστερημένην διηκούου-
σας ιδέας, ἐμψένισε, τοῦναντίον, τὴν ἐν αὐτῇ ἰδέαν τοῦ θεοῦ καὶ
ἐκράτησε τὸ ἐν τῷ Θεανθρώπῳ ἀποκλειστικῶς φυσικὸν καὶ ἀν-
θρώπινον. Δὲν ἀνάγεται εἰς τὸν ἄμεσον τοῦ λόγου ἡμῶν τοῦτου
σκοπὸν ἡ παρακολούθησις τῆς ἱστορίας ἐκατέρας τῶν κατευθύν-
σεων καὶ τάσεων τούτων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἱστο-
ρίᾳ. Ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἄμεσώτερον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπὸ
κρίσιν ἔργον τοῦ Renan εἶνε ἡ καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐκ-
δηλωθεῖσα καὶ συνεχιζομένη ἀκόμη τάσις τῆς διαταράξεως τῆς
ἀρμονίας τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων, ἡ ἐν τῷ Προτεσταντισμῷ
καὶ ἐν τῷ Παπισμῷ ἐκφραζομένη. Παρατηρήσατε τὸν Προ-
τεσταντισμὸν πῶς, ἐπιλαθόμενος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ
Χριστοῦ, ἐπνευματοποίησεν αὐτὸν μέχρι τοσοῦτου, ὥστε ὁ τῶσον
πραγματικὸς Ἰησοῦς νὰ μεταβληθῇ εἰς φιλήν ἰδέαν παρὰ τῷ
Hegel καὶ εἰς ἀπλοὺν μῦθον παρὰ τῷ Strauss. Ἄλλ' ὅπου
τόσον μονομερῶς παραγκωνίζεται τὸ αἰσθητὸν καὶ ἐξορίζεται
ἡ ἱστορία ἐκ τῆς θρησκείας, ἐκεῖ, ἀντὶ ναῶν συγκεντρούντων
τὴν ὄρατὴν Ἐκκλησίαν πρὸς λατρείαν καὶ προσευχὴν δι' ἱερο-
λογίας ἀντιστοιχοῦσης πρὸς αὐτὴν τῶν λατρευόντων τὴν φύσιν
καὶ σύστασιν. ἐμφανίζονται μᾶλλον σχολείων ἀνομοσυνεταί-
μαθῶν καὶ ἐδρῶν καὶ θρανίων, ἐν αἷς τὴν θέσιν τῶν κηρυ-

μάτων καταλαμβάνουσι θεωρητικά, ψυχραὶ καὶ ξηραὶ ἀπεραντολόγοι λεπτολογίαι κατὰ τοὺς κανόνας τῆς διαλεκτικῆς τὰ μυστήρια μεταβάλλονται εἰς ἀφηρημένα διδακτικὰ σύμβολα· ἡ ὁρατὴ τῶν πιστῶν Ἐκκλησία ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῶν ἐπὶ μέρος ἀτόμων, θρησκευόντων κατὰ τὴν ἰδίαν ἕκαστος ἔμπνευσιν καὶ τὴν ἔνδον φωνήν· οὕτω δ' ἀπομένει ἐν μόνον βῆμα μέχρι τῆς πλήρους ἀρνήσεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας καὶ τῆς τῶν πάντων ἀναγωγῆς, καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, εἰς ἰδέαν καὶ μῦθον. Παρατηρήσατε ἔπειτα, ἐκ τοῦ ἐναντίου, τὸ ὕλομανές καὶ ἄγαν πρόσγειον πνεῦμα τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας: ἀγάλματα καὶ εἰκόνες εὐσάρκων ἁγίων καὶ ροδοπαρείων «μαδοννῶν», ἐκ τοῦ φυσικοῦ, καὶ σχεδὸν κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ συγχρόνου συρμοῦ ἡμφιεσμένων καὶ ἀποπνεουσῶν ἐπιφθονοῦν διὰ τοὺς πτωχοτέρους ἐκ τῶν πιστῶν ὕλικὴν αὐτάρκειαν· μουσικὴ ὀργάνων πνευστῶν, θεατρικὸν μελόδραμα ὑπομιμνήσκουσα· λατρεῖα μεστὴ ὑπολελογισμένων καὶ ἐπιμελῶν τυπικῶν κινήσεων, ἐκφωνήσεων καὶ ἀναφωνήσεων, εἰς ὑποκριτὰς θεάτρου μᾶλλον ἁρμοζουσῶν· πιστοί, εἴτε πρηνεῖς καὶ ἔρποντες παρὰ τὰς βαθμίδας τῶν ἀγαλμάτων, εἴτε ἀνατεταμένας τὰς χεῖρας ἔχοντες πρὸς τὸν οὐρανόν, κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πολὺ τὸ ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης ὑπομιμνήσκοντες δουλικῶς περίφοβον φρόνημα· μυστήρια νοούμενα ὡς ὕλικοι τῆς θείας χάριτος ἀγωγοί· ἰδιαιτέρα θησαυροφυλάκια τῶν ὑπεροφειλομένων τῶν ἁγίων ἔργων, ἐξ ὧν ἀναπληροῦνται τὰ ὑστερήματα τῶν πιστῶν· ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις καὶ ἄλλοις ὁ Πάπας ὁ γῆινος, μὲ τὸ πρωτεῖον καὶ τὸ ἀλλάθητόν του ἐκτοπίζων ἐν τῇ πραγματικότητι τῆς Ἐκκλησίας τὴν κεφαλὴν· τὴν οὐράνιον. Δὲν αἰοθάνεται ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ θρησκευτικὴ καὶ πρὸς τὰ ἄνω φερομένη ψυχὴ βαρὺν τὸν θετικισμόν τοῦ Comte καὶ ὑπέροσρχον καὶ ἄγαν γῆινον καὶ ὕλικόν τὸν «ρεαλισμόν», παραγκωνίζοντα τὴν

θείαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν καὶ ἀσμενίζοντα εἰς τὸν κοινὸν Γαλιλαίου διδάσκαλον τοῦ Renan :

Διότι ἐπὶ τούτου ἀκριβῶς τοῦ ὑπεράγαν θετικοῦ καὶ ρεαλιστικοῦ ἐδάφους ἐβλάστησεν ὁ «Βίος τοῦ Ἰησοῦ» τοῦ Renan, ἡ ἄκανθα αὐτῆ τῆς παραποιήσεως καὶ κιβδηλεύσεως τῆς γνησίας εὐαγγελικῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλ' ὁ εὐαγγελικὸς Χριστὸς εἶνε ὁ «Θεάνθρωπος» τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο τούτων ἀκροτήτων κειμένης Ὁρθοδοξίας, ὅστις, ὡς Θεὸς ἅμα καὶ ἄνθρωπος, οὔτε εἰς καθαρὰν ἰδέαν δύναται νὰ μεταβληθῆ χωρὶς νὰ συναφανισθῆ εἰς τὰς ἀσταθεῖς νεφέλας τοῦ ἀφήρημένου ὄντος ἢ ἱστορικῆς του πραγματικότητος, ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς πρᾶγμα τῆς ὕλικῆς πραγματικότητος ν' ἀπολιθωθῆ, χωρὶς νὰ ἀποβάλῃ τὴν ἐμφυχοῦσαν αὐτὸν ὑψίστην ζωὴν καὶ ἀλήθειαν. Τὴν γνησίαν δὲ μορφήν τοῦ θεανθρωπικοῦ τούτου Χριστοῦ τοῦ Εὐαγγελίου οὐδὲ μία ἀνθρωπίνη τέχνη δύναται ν' ἀναπαραστήσῃ κἂν ὑπὸ τῆς μεγαλοφρεστέρως φαντασίας ἐμπνέηται. Οὔτε χρώματα, οὔτε ἤχοι, οὔτε λέξεις ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ὑπ' οὐρανὸν κατὰ συνδυασμοὺς οἰουσῶν ποτε, ἵνα παρασταθῆ ἀπαραποίητος ἢ ἀπολύτως πραγματικῆ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, διότι ἡ φύσις καὶ ἡ ζωὴ ἡ ἀσύλληπτος ἐν τῇ ἀπειρότητί της δὲν δύναται νὰ αἰχμαλωτισθῆ δι' οἰωνῶν ποτε μέσων τῆς φύσεως τῆς πεπερασμένης. Παρατηρήσατε οἰανδῆτινα τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα, προῖόν καὶ τοῦ μεγαλοφρεστέρου ἔτι χρωστήρος. Ὁ αἰσθανθεὶς καὶ διαισθανθεὶς τὸν Θεάνθρωπον τοῦ Εὐαγγελίου οὐδέποτε θά μείνη ἱκανοποιημένος ἐκ τῆς συλλήψεως καὶ τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς μορφῆς του. Ὑπομιμνήσκομεν τὴν περὶ Χριστοῦ καὶ Αὐγάρου παράδοσιν : τοῦ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τούτου τῆς Ἐδέσσης ἀποσταλέντος εἰς Παλαιστίνην πρὸς τὸν Χριστὸν καλλιτέχνου παρὰ τὰς ἀγωνιώδεις του προσπαθείας μὴ δυνηθέντος νὰ ζωγραφίσῃ τὴν τοῦ Θεανθρώπου μορφήν, αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπὶ τέλους ἀπετύπωσε τὴν εἰκόνα του ἐπὶ τοῦ ὑπ' οὐ ἀπεμάχθη μανδουλίου, ἐξ οὗ καὶ ἡ

εἰκῶν ἐκλήθη «ἀχειροποίητος». Ἡ παράδοσις αὕτη, ὅσονδήποτε καὶ μὴ ᾔνε πραγματικὴ ἱστορία, ἀλλ' ὁμοίως ἐμφράζει μίαν Θεμελιώδη ἀλήθειαν : τὸ διὰ τῆς Τέχνης ἀσύλληπτον καὶ ἀπαράστατον τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ.

Αὕτη εἶνε ἡ περὶ τῆς ἀφορώσεως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ἀληθείας ὀρθὴ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀντίληψις, διότι ἡ περὶ Χριστοῦ ἀλήθεια εἶνε τὸ θεανθρωπικόν τῆς φύσεώς του, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἐκφεύγουσι κατὰ ἀντιθέτους πρὸς ἀλλήλας φοράς ἢ, τε ἄκρατος πραγματικὴ καὶ ἡ ἄκρα ἰδεολογικὴ θεωρία. Ἡ ἀλήθεια δ' αὕτη ἐφαρμόζεται καὶ ἐπὶ τῆς καλλολογικῆς, τῆς διὰ τοῦ καλοῦ, δῆλον ὅτι, λόγου ἀναπαράστασεως τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ἀρίστη τοῦ λόγου τέχνη, ὡς καθαρῶς ἀνθρώπινον προϊόν, δὲν ἐμπεριέχει τὰ ἰσάξια καὶ ἀντίστοιχα καὶ ἰσοδύναμα πρὸς τὴν θεϊότητα τῆς μορφῆς καὶ τῆς ζωῆς τοῦ Θεανθρώπου στοιχεῖα, δι' ὧν θὰ καθίστατο ἡ ἀναπαράστασις του πιστῆ. Ἡ Ὁρθοδοξία, ἀγνοοῦσα τὸν ἄκρως ὑλόφρονα ἐκεῖνον τῆς κατολικῆς Δύσεως «ρεαλισμόν», οὐ μόνον ἀγάλατα ἀναπαριστῶντα τὸν Θεάνθρωπον, τὴν θεομήτορα καὶ τοὺς ἀγίους δὲν δέχεται ἐν τῇ λατρείᾳ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄγαν πραγματιστικὰς μορφὰς τῶν ἁγίων τῶν νεωτέρων «ρεαλιστικῶν» ἀγιογραφικῶν σχολῶν ἀποδοκιμάζει, ἱστορεῖ δὲ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ ἰδίᾳ τὸ τοῦ Χριστοῦ, οὐχὶ ὡς προσωπογραφίας ἢ πίνακας, ἀλλ' ὡς μόνον εἰκόνας, τὴν θεανθρωπικὴν ἀλήθειαν ἢ τὴν ἀγιότητα συμβολίζουσας μᾶλλον, ἢ πιστῶς ἀναπαριστώσας. Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀγνοεῖ καὶ ἀποδοκιμάζει παντάπασιν ἡ Ὁρθοδοξία τοὺς λεγομένους «βίους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», τοὺς ἔστω καὶ ὑπὸ ὀρθόδοξον ἔτι πνεῦμα συγγραφομένους, διότι οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ κατέχη τὸν ἀξίον καὶ ἐπαρκῆ πρὸς καλλολογικὴν παράστασιν τῆς ζωῆς μορφῆς τοῦ Θεανθρώπου λόγον, ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσοφαρίσῃ καὶ ἀντικαταστήσῃ τὴν τῶν εὐαγγελιστῶν θεοπνευστίαν, ὅφ' ἧς οὗτοι κινούμενοι συνέγρα-

φαν τὸν μοναδικὸν τοῦ Σωτῆρος βίον. Οὗτος εἶνε ὁ μόνος, ὁ ~~μοναδικὸς πιστὸς καὶ γνήσιος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ βίος, ὁ ὑπὸ~~ τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν συγγραφείς κατὰ μόνους. Διὰ τὴν καλλιτεχνικὴν ἀναπαράστασιν καὶ ἐπιστημονικὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ ἀνθρωπίνου περιβάλλοντος καὶ τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων συνθηκῶν, ὑφ' ἧς ὁ Κύριος ἐζήσεν, εὐρεῖα βεβαίως ἢ κέλευθος, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ καθαρῶς ἀνθρωπίνων στοιχείων· προκειμένης ὁμως τῆς διὰ τοῦ καλοῦ λόγου ἀναπαραστάσεως αὐτῆς τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ, πᾶσα ἀνθρωπίνη ἀπόπειρα, μονομερῶς ἀνθρωποποιούσα τὸν Θεάνθρωπον, θὰ ἔσυρε χαμαὶ πρὸς τὰ γῆινα καὶ θὰ ἐσκίαζε τὴν ὑπερουράνιον καὶ πάμφωτόν του μορφήν, τῆς ὁποίας τὴν μὲν ἀνθρωπίνην καὶ σωματικὴν ὄψιν ὡς τελειότατα δεικνύει τὸ «σωματικόν» τῶν λεγομένων συνοπτικῶν εὐαγγελιστῶν εὐαγγέλιον, τὴν δὲ θεῖαν ὑπερφυστάτα τὸ τοῦ Ἰωάννου «πνευματικόν» εὐαγγέλιον, ἀμφοτέρω εἰς τὴν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ τε ἅμα καὶ ἀνθρώπου μορφήν θεοπνεύστως ἡρμονισμένα. Αὕτη εἶνε ἡ μόνη πιστὴ καὶ πλήρης καὶ γνησία μορφή τοῦ Χριστοῦ, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ παραστήσῃ αὐτὴν πιστότερον ἐκείνων, οἵτινες ἐξ αὐτοφίας ἐχάραξαν τὴν εἰκόνα του, δι' αὐτῆς παραστήσαντες «ὃ ἐώρακαν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν, ὃ ἐθέασαντο καὶ αἱ χεῖρες αὐτῶν ἐψηλάφησαν».

Ἀπέτυχε λοιπὸν ὁ Renan, ὁ καλλιτέχνης καὶ ἱστορικὸς Renan, ἐν τῇ ὠραίᾳ του προσπάθειᾳ νὰ ἐμφανίσῃ, ζῶντα καὶ κινούμενον τὸν Ἰησοῦν τῶν Εὐαγγελίων διὰ τῆς ζωηρᾶς ἀναπαραστάσεως τοῦ χρονικοῦ καὶ τοπικοῦ εὐαγγελικοῦ περιβάλλοντος. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἐν τῇ ἀποκείρᾳ καὶ τῇ ἀποτυχίᾳ του ταύτῃ ὁ Renan ἔσχε καὶ ἄλλους συντρόφους· καὶ ἐννοῶ πάντας τοὺς ἀναλαβόντας νὰ συγγράψωσι «Βίον τοῦ Ἰησοῦ» διὰ νὰ δείξωσιν ἡμῖν τὴν πραγματικὴν του δῆθεν μορφήν, ὀρθολογιστὰς τε καὶ ὀρθοδοξοτέρους. Ἄλλ' ἐάν τῶν τελευταίων τὰ ἔργα ἀπέθεσαν

ἀπλᾶ καὶ εὐσεβῆ ἀναγνώσματα διὰ τοὺς φιλοπεριέργους, γνώσεων ποικίλων καὶ χρησίμων μεστὰ, οἱ πρῶτοι διὰ τῶν περὶ τοῦ Ἰησοῦ συγγραμῶν τῶν ἐγένοντο αὐτόχρημα ἀρνηταὶ τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ, μεταξύ δ' αὐτῶν τινὲς ὑπῆρξαν καὶ ἀπρεπεῖς, ἵνα μὴ εἴπωμεν χυδαῖοι καὶ θάναυσοι. Ὁρθολογιστὴς ὑπῆρξε καὶ ὁ Renan, ἀλλ' ὁ ἰδιοτυπώτερος πάντων, κυριολεκτικῶς sui generis. Διότι ἀπέκρουσε μὲν καὶ οὗτος τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐπιδεικνύει πρὸς αὐτὸν τόσον τρυφερὰν ἀγάπην, τόσον ἀπροσποίητον καὶ εἰλικρινὲς αἰσθημα συμπαθείας, ὥστε, ἐνῶ ἤδη ἀπ' αὐτοῦ τοῦ προλόγου του εἰδοποιεῖ τὸν ἀναγνώστην, ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τὴν θεότητα τοῦ ἡρώος τοῦ βιβλίου του, ἀλλ' ὁμως, ἐφ' ὅσον χωρεῖς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπομένων σελίδων, σχεδὸν ἀνά πάσαν στιγμήν νομίζεις, ὅτι τώρα θὰ ἀκούσῃς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ στόματος τὴν οἶονεὶ ἐν μεταμελείᾳ ὁμολογίαν «σὺ εἶ ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος», ἡ ὁποία ἐν τούτοις ὡσεὶ διαρκῶς εἰς τὸ ἔρκος τῶν ὀδόντων του περιπλέκεται, διότι διαρκῶς διατάζει, ἀμφιδάλλει καὶ ταλαντεύεται. Ἐνῶ δὲ φθονεῖ τῶν ἄλλων τὴν ἀφελῆ καὶ ἐπαναπαύουσαν παιδικὴν πίστιν, συγκρατεῖται ὁμως καὶ δὲν προσχωρεῖ εἰς τὰς τάξεις τῶν, οἶονεὶ φοβούμενος μὴ προσκρούσῃ εἰς τὴν κοινὴν περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ ἐλευθερόφρονος γνώμην τῶν θεωρούντων τὴν πίστιν ἀντιεπισημονικὴν καὶ ἀσυμδίβαστον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς θετικότητος.

Οὔτε λοιπὸν τὸν χυδαῖον σαρκασμὸν τῆς ἀπιστίας τοῦ Voltaire ἔδειξεν ὁ Renan, οὔτε τὸν στυγνὸν φόρτον τῆς ξηρᾶς ἐπισημονικῆς σοφίας τῶν Paulus καὶ τῶν Keim, πολλῶ δ' ἤττον τὸν ἀμείλικτον ὀρθολογισμὸν τῆς ἀρνητικῆς μυθόμανίας τοῦ Strauss. Ἀπ' ἐναντίας μὲν ὢν ἀπότομος ἀρνητῆς, ἀλλὰ σκεπτικιστῆς διαρκῶς ἀμυφρόπων καὶ κυμαινόμενος, ἐμφανίζεται ὡς τύπος ἀπίστου προκαλῶν συμπάθειαν μᾶλλον καὶ οἶκτον, ἢ μῖσος καὶ ἀπεστρέφῃ. Τὸν ἀπαλὸν χαρακτῆρα τούτον τοῦ ὀρθολο-

γισμοῦ τοῦ Renan τιμῆς ὑπ' ὄψιν λαμβάνοντες, γνωρίζοντες δ' ὅτι οἱ σύγχρονοι τοῦ Χριστιανισμοῦ καλέμοι ἀπονομαζοῦσιν αὐτόν ἐν ἄλλοις πεδίοις καὶ δι' ὄπλων ἄλλοίων τῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Renan, δὲν διστάζουσι νὰ εἰπωσὶ τι πολὺ τολμηρὸν ὑπὲρ τοῦ περι οὗ ὁ λόγος ἡμῶν συγγραφείως τοῦ «Βίου τοῦ Ἰησοῦ». Ἐὰν—λέγουσι—σήμερον, ἐξαγαγόντες ἐκ τῶν θηκῶν τῶν βιβλιοθηκῶν μας, ἀναγνώσωμεν ἐτι ἅπαξ τὰ πρὸ πολλοῦ λησμονηθέντα τοῦ Renan ἔργα, εἶνε πιθανώτατον νὰ καταντήσωμεν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι, ἂν δὲν λογισθῆ ποτε οὗτος μᾶλλον ὡς ἐλαφρῶς πλανηθεὶς αἰρετικὸς τις τῆς Ἐκκλησίας πατῆρ, ὡς νεώτερός τις Τερτυλλιανός ἢ Ὠριγένης, θὰ θεωρηθῆ ὁμως τοῦλάχιστον ὡς μία τῶν ἐρασιτεχνικῶς ἐκζητούσων χριστιανικῶν ἐκείνων ψυχῶν, αἵτινες, ἀφοῦ ἐν ἀνησύχῳ, ἀλλὰ διψῶντι σκεπτικισμῷ ἔκαυσαν τὰ κηρία των διαδοχικῶς ἐν τοῖς ναοῖς διαφόρων θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν τάσεων, ὁμολογοῦσιν ἐν τέλει ἑαυτὰς ἀκατανικήτως ἐλκομένας ὑπὸ τοῦ γοητεύοντος κάλλους τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἰδεώδους ἀγνότητος τοῦ χριστιανικοῦ βίου.

Ὅτι ὁ Renan, παρὰ τὴν πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν διάστασίν του, προδίδει θρησκὸν ψυχὴν, ἀσμενίζουσιν εἰς μίαν «καθαράν» θρησκείαν ἀνευ δογμάτων καὶ ἀνευ λατρείας, καθίσταται σαφές ἐκ τῶν συγγραμμάτων του. Ἄλλ' ἂν διὰ τοῦ λείου του καὶ ἀπαλοῦ καὶ οἰονεὶ ρωμαντικοῦ ὀρθολογισμοῦ του ἐκέρδησεν εἰς εὐγένειαν καὶ ἡμερότητα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀπρέπειαν καὶ τὴν ἀγροικίαν ἄλλων τοῦ Ἰησοῦ ὀρθολογιστῶν βιογράφων, ἰδίᾳ τοῦ ἰη' αἰῶνος, ἀπέβη ὁμως κατὰ πολὺ ἐπικινδυνότερος διὰ τὰς ἀκαρτατίστους ψυχὰς ὑπὸ τὸ πολυτελές εἰς καλολόγον μεγαλοπρέπειαν λογοτεχνικὸν ἔνδυμα, ὑπὸ τοὺς τρυφεροὺς τόνους τῶν λεπτῶν αἰσθημάτων καὶ τὰς ἐλαφρὰς φωτοσκιάσεις τῶν διὰ πάντα ἄλλον ἀσυλλήπτων ἀποχρώσεων τοῦ χρώματος καὶ τοῦ φωτός, ὑπὸ τὰ λεπτὰ καὶ ἄπειρα τῶν παραδείσων

ἐκείνων τῆς Γαλιλαίας μῦρα, δι' ὧν τόσον εὐκόλως ὑπνωτίζει τὸν ἀνυπόπτον ἀναγνώστην. Τὰ θέλητρα τοῦ βιβλίου του ταῦτα ὅσον ἐξωτερικὰ καὶ ἂν ἦνε, παρήγαγον ὅμως ἕνα ἐπικίνδυνον «ρενανισμόν», ἕνα συρμόν περιφρονήσεως πρὸς πᾶν ὅ,τι μεταφυσικόν, μίαν ὀκνηρώδη φιλοσοφίαν, φιλοσοφίαν συνισταμένην εἰς τὸ περιεργάζεσθαι τὰ καινότερα οὐχὶ πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας αὐτῆς, ἀλλὰ πρὸς ἀπλήν καὶ ἀπαλήν καὶ παιγνιώδη τοῦ πνεύματος τέρψιν. Κρῆμα παράδοξον ὁ Renan ρωμαντισμοῦ καὶ πραγματισμοῦ, διάνοια καὶ καρδία ἀσμενίζουσα εἰς ἀντινομίας καὶ ἀντιθέσεις, μείγμα ἀσυμβιάστων ἰδεῶν καὶ πραγμάτων, πνεῦμα ἀσταθές καὶ εὐμετάβολον, διαρκῶς βεβηκὸν ἑμα καὶ ἀρνούμενον ἐν ἐλαφρᾷ φιλοπαιγμοσύνῃ, ἀνθρώπος, ἐν ᾧ οὐδὲ μία σοβαρὰ λέξις κέκτηται ὠρισμένον περιεχόμενον, καὶ αἱ μᾶλλον δ' ἀσυμβίαστοι ἔννοιαι παρ' αὐτῷ ἀσταθῶς κυμαίνονται καὶ στρεβλιζονται ἐν συμφρυμῷ ἀορίστῳ, — τοιοῦτος ἀπὸ φύσεως ὁ Renan ἀποθαίνει πολὺ ἐπικίνδυνος· διότι ἀπατᾷ καὶ δαλεάζει τὸν ἀναγνώστην ἐρ' ὅσον οὗτος ἀποκομίζει ἐξ αὐτοῦ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εἶνε ἀδύνατος ὁ συμβιβασμὸς τῆς μετὰ τόσον λεπτοῦ καὶ βρῆθός αισθήματος ἀσμενιζομένης εἰς τὰ θρησκευτικὰ ἰδανικὰ καρδίας του πρὸς τὴν ἀνησίαν τοῦ ὑπερφυσικοῦ, ἐκείνου ἀκριβῶς, δῆλον ὅτι, ἔπερ ἀποτελεῖ τὸν ἀντικειμενικὸν μαγνήτην, ὅστις ἔλκει πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ καρδίαν.

Εἶνε λοιπὸν ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἐπικινδυνότερος ὁ λεπτός καὶ εὐγενὴς ὀρθολογισμὸς τοῦ «Βίου τοῦ Ἰησοῦ» τοῦ Renan ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν ὀρθολογισμὸν τῶν ἀποτόμων τοῦ Χριστοῦ ἀρνητῶν βιογράφων του. Ἄλλ' ἐάν ὁ καλλιτεχνικὸς του ρεαλισμὸς, δι' οὗ ἤθελησε νὰ φωτίσῃ τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν, παραμορφώσας τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν τῶν Εὐαγγελίων ἐνεράνισεν ἡμῖν ἐν ὀρθολογικῷ θαύμα ἀνθρώπου — Ἰησοῦ πολὺ αἰνιγματικώτερον καὶ ἀλυτώτερον τοῦ θαύματος τοῦ Θεοανθρώπου-Χριστοῦ, ὀφείλομεν νὰ μὴ παρασιωπήσωμεν καὶ μίαν θετικὴν

καὶ πολύτιμον ὑπηρεσίαν, ἣν παρέσχε διὰ τῆς μεθόδου τοῦ ἀκριβῶς ταύτης εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀπολογία· καὶ ἐννοοῦμεν τὴν ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὸν μυθικὸν Ἰησοῦν τὸν Strauss θέσιν καὶ ἀνάδειξιν τῆς ιστορικότητος τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Strauss εἶπε: τὸ ὑπερφυσικὸν καὶ τὸ ιστορικὸν εἶνε ἀρρήκτως συνδεδεμένα· ἐὰν ὑπάρχη ὑπερφυσικόν, τοῦτο εἶνε καὶ ιστορικόν· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη — καὶ δὲν ὑπάρχει — ὑπερφυσικόν, καὶ τὸ ιστορικὸν ἄρα εἶνε ἀνύπαρκτον, καὶ εἶνε λοιπὸν ὁ Ἰησοῦς μῦθος. Ὁ Renan εἶπε: τὸ ιστορικὸν ὑπάρχει· ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ζωντανός, «ρεαλιστικός», μὲ ζωὴν σφύζουσαν καὶ καρδίαν πάλλουσαν ἐν πραγματικῶ ἱστορικῶ περιβῆλλοντι. Παρέστησε λοιπὸν ὁ Renan τὴν ἀναντίρρητον ιστορικότητα τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ. Ἀλλά, δυστυχῶς, προσηνέχθη πρὸς τὸ ἔργον του καθ' οἷον τρόπον ἢ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀμελεῖν ἀνατρέπουσα τὸν κάδον τοῦ γάλακτος ἀγελάς: ἀφοῦ ἐδέχθη, ὅτι κατὰ πάντας τοὺς νόμους τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης αἱ εὐαγγελικαὶ ἀφηγήσεις εἶνε ἱστορικαί, δι' ὅλων δὲ τῶν ὑπερόχων μέσων τῆς τέχνης τοῦ ἀνέλαβε κατὰ τὸν πραγματικώτερον τρόπον νὰ παραστήσῃ ζωντανωτάτην τὴν ἱστορικὴν τοῦ Ἰησοῦ μορφήν, ἐχώρισεν εἶτα τὸ ἱστορικὸν ἀπὸ τοῦ ὑπερφυσικοῦ καὶ ἀπέριψε τὸ δεύτερον ὡς ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ πρῶτον. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀνέτρεψε δι' ἄλλης ἀρνήσεως τὴν ὄντως πολύτιμον διὰ τὴν Ἀπολογητικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ θέσιν του, τοποθετήσας παραμεμορφωμένον καὶ κίβδηλον πίνακα ἐντὸς τοῦ βαρυτίμου καὶ ὠραίου πλαισίου του. Ἰδοὺ διατὶ τὴν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ὠραίου βιβλίου τοῦ Renan γοητεῖαν διαδέχεται ἡ ἀπογοήτεσις· διότι, ἔταν συνέλθωμεν εἰς ἑαυτοὺς μετὰ τὸ λικνιστικὸν βραυκάλισμα τῆς ὠραιογράφου γραφίδος τοῦ ἀριστοκράτου τούτου τῆς σκέψεως, τοῦ μετὰ τὸσον πνευματώδους κομφείας, ἀβροπειίας καὶ χάριτος ἐν γλώσσει τὸσον μελωδικῆ περιγράφοντος τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, ἀμέσως αἰσθανόμεθα τὴν ἀπάτην, ἀνακαλύπτοντες

ὑπὸ τὰ ἄνθη τοῦ λόγου τὴν ἄκανθαν τῆς νοθείας. Πᾶν τούναντιον ὁμῶς συμβαίνει μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀσθανόμεθα ἀναγινώσκοντες τὰς σελίδας του, δὲν εἶνε μία ἀπλῆ γοητεία καὶ θέλγητρον· εἶνε μία ἔκστασις, ἣτις διὰ τοῦ ἀφώνου θάμβους τῆς ἐρμηνεύει εὐγλωττότερον, πιστότερον καὶ γνησιώτερον πάσης τέχνης μίαν πραγματικότητα μορφῆς ἀνεκφράστως ἐκπάγλου, τὴν πραγματικότητα τῆς μορφῆς τοῦ «Θεανθρώπου Χριστοῦ» τοῦ Εὐαγγελίου*.

* Πλὴν τῶν συγγραφῶν τοῦ Renan ἀνεγγώσθησαν καὶ τ' ἀκόλουθα :

J. Alexandre Gunn, Modern French philosophy. T. Fischer, Unwin Ltd. London : Adelfi.

Pierre Lasserre, Renan et nous (Les Cahiers verts). Libr. Grasset. Paris 1923.

Henri Massis, Jugements. Renan—France—Barrés. Paris, Plon, 12 éd.

Georges Brunet, Renan. («Mercure de France», I, III. 1923).

Ernest Renan («The Times Lit. Suppl.» March 1, 1923.

Émile Faguet, Ernest Renan. («La Revue de Paris» Jul. 1898).

V. Vinogradoff, Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κατὰ τὸν Ρενάν καὶ τὸν Χάρνακ («Χριστιανός» Μόσχα 1908, 360 ἐξ.).

Modestoff, Ὁ Ἰ. Ρενάν καὶ ὁ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεὶς «Βίος τοῦ Ἰησοῦ» («Strannik» Πετρούπολεως 19.1 ἐξ.).